

САЩ, СВЕТОВНАТА ВОЙНА И МИРНАТА ПРОГРАМА НА ПРЕЗИДЕНТА УДРОУ УИЛСЪН

ПЕТКО ПЕТКОВ

*Петко Петков. США, ПЕРВАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА И МИРНАЯ ПРОГРАММА
ПРЕЗИДЕНТА ВУДРО ВИЛЬСОН*

Автор проследжава икономическите и политическите проблеми американската политика в периода на неутралитета и след влизането на САЩ в I световна война. Особено внимание се отделя на мирната програма на президента Вудро Вилсън – нейното създаване, борбата за нейното изпълнение в хода на Парижката мирна конференция и възникването на Лигата на нациите, нейното поражение в САЩ след отхвърлянето от Сената на ратификацията на Версайския мирен договор заедно с присъединения устав на Лигата на нациите.

Petko Petkov. THE USA, THE WORLD WAR I AND THE PEACE PROGRAM OF PRESIDENT WOODROW WILSON

The author discusses the economic and political aspects of American politics in the period of neutrality and after the USA entered the World War I. A special attention is devoted to the peace program of president Woodrow Wilson – its creation, the struggle for its implementation at the Paris Peace Conference that brought about the creation of the League of Nations, and its failure in the USA after the Senate rejected the ratification of the Versailles Peace Treaty together with the annexed charter of the League of Nations.

Участието на САЩ в Първата световна война променя значително както нейния ход, така и историята на самата република. За първи път от своето основаване САЩ напускат традиционния си изолационизъм и се намесват във военнополитически конфликт извън тяхна територия. Нещо повече, на Парижката мирна конференция САЩ са едни от важните участници в уреждането на съдбата на следвоенния свят. Когато се говори за участието на САЩ във войната и последвалите мирни преговори, естествено на предно място изпъква фигу-

рата на 28-ият американски президент Томас Удроу Уилсън (1913–1921).

С личността на Уилсън се свързват няколко важни момента от развитието на Съединените щати. Президентът Удроу Уилсън, професор и ректор на престижния Принстънски университет, автор на няколко фундаментални труда за американската история и държавна система, отдава много сили, енергия и постига определени успехи във вътрешната политика през първия си мандат в Белия дом. Той става един от водещите представители на т. нар. „прогресивна ера“, с името на която от началото на XX в. до годините на Първата световна война са свързани ред либерални реформи в икономическото и социалното законодателство на страната.

Още по-важна роля изиграва Уилсън във външнополитическата област. Първите му стъпки във външната политика го показват като не особено осведомен, на моменти наивен политик и дипломат. През следващите години обаче Уилсън съумява не само да се ориентира добре в сложните отношения на европейския и световния концерт на силите, но да изкара САЩ от изолационизма, да ги включи в Световната война, а накрая да представи една амбициозна мирна програма и да стане главният инициатор на създаването на Обществото на народите.

Влизането на Съединените щати в Първата световна война съвпада с едно от най-големите социални сътресения на XX в. – Болшевишката революция в Русия от 1917 г. Нейните идеи стават сериозно политическо предизвикателство пред ценностите на буржоазния свят и тя определя в повече или по-малка степен за дълги години съдбата не само на Европа, но и на целия свят.

Още от самото начало президентът Уилсън вижда това предизвикателство и полага усилия да го предотврати. В това отношение той не е единствен, тъй като борбата срещу идеите на социалната революция обединява усилията на много буржоазни политици. Но за разлика от мнозина от тях, привърженици на политиката на „твърда ръка“ по отношение на Съветска Русия, американският президент Уилсън предлага други пътища. Концепцията на Уилсън за борба срещу идеите на социалната революция се намират както във вътрешната му политика в рамките на „прогресивната ера“, така и в мирната му програма от годините на войната, предназначена да въведе нови принципи във външната политика, нова система на организация на международните отношения. Тази нова организация, според него, трябва да доведе до запазване на световния мир и създаване на възможности за постепенни социални реформи като алтернатива на социалната революция. По този начин идеите на либералния социален реформизъм на Уилсън намират естествено продължение от вътрешната политика към глобалните проблеми на международните отношения.

Крахът на Уилсъновата концепция за нова система на международни отношения, плод на външни обстоятелства и сложна по своята характеристика вътрешнополитическа съпротива, не обезценява стойността на неговите идеи и усилия. Президентът Удроу Уилсън остава в американската и в световната история като политик, опитал се да осъществи идеите на либералния буржоазен реформизъм в системата на международните отношения и изпреварвайки своето време, останал неразбран и наказан от политическата си съдба.

Интересът на историците към вътрешно- и външнополитическите концепции и дейност на президента Уилсън е неизменно голям и от 1919 г. до наши дни неговата политика или отделни елементи от нея, както и личността му не са престанали да бъдат обект на изследване и на американските, и на чуждите историци.

Веднага след края на политическата му кариера започват да се появяват редица документи на президента, спомени на негови близки сътрудници, участвали на различни етапи в неговата политика, в които естествено се дава и оценка за нея – положителна и критична, както и книги и памфлети на негови политически противници¹. Върху тези спомени и изследвания неминуемо оставят отпечатък политическите пристрастия, разиграли се около участието на САЩ във войната, мирните преговори в Париж и отказът на Сената на Американския конгрес да ратифицира мирния договор².

След края на Втората световна война, когато окончателно е отхвърлен американският изолационизъм и САЩ стават активен участник в новата Организация на обединените нации и международните дела, отношението към Удроу Уилсън се променя. Неговите идеи и дейност започват да се оценяват от гледна точка на новото положение на САЩ в света, от желанието им да се наложат като световен лидер в условията на една система от международни отношения, намираща се под силното влияние на различни идеологически доктрини. Започват да се появяват и продължават и до наши дни изследвания, в които фигурата на президента Уилсън придобива измеренията на политик, предсказал пътищата на развитие на Съединените щати, но останал неразбран и отхвърлен поради недалновидността и дребните политически сметки на външни и вътрешни политически фактори³.

Съветската марксистическа историография в продължение на дълги години разглеждаше политиката на президента Уилсън единствено през идеологическата сфера, засилена от присъствието на американски експедиционен корпус в Сибир през 1919 г. Този едностранчив подход пречеше да се даде една по-обективна оценка на американската политика, водена от Уилсън⁴.

В българската историография изследванията върху политиката на президента Уилсън се свързват предимно с пробългарската позиция на американската делегация на Парижката мирна конференция по

въпроса за българските граници. В някои по-нови изследвания се разглеждат и въпроси за корените на американската външна политика преди и по време на мандата на Уилсън⁵.

С настоящата студия авторът се надява да запълни известна празнина в изследванията върху участието на САЩ в Първата световна война и външнополитическата концепция на президента Уилсън.

1. ИКОНОМИЧЕСКИ И ПОЛИТИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА АМЕРИКАНСКИЯ НЕУТРАЛИТЕТ

Избухването на Световната война в Европа в началото на август 1914 г. не предизвиква особено вълнение както сред обикновените американци, така и сред преобладаващата част от политическите кръгове. Доминира мнението, че Съединените щати са далеч от конфликта и той не ги засяга. Самият президент Удроу Уилсън влиза през 1913 г. в Белия дом с идеи и планове за реформи във вътрешната политика, а не с намерения за външнополитически инициативи. Готовейки се да встъпи на президентския пост в началото на 1913 г., той заявява: „Ще бъде ирония на съдбата, ако на моето правителство се наложи да се занимава главно с международни работи.“⁶ Само добре осведомени личности, между които и съветникът на президента по външнополитическите въпроси полк. Хауз, познават остротата на противоречията в Европа и огромното влияние, което избухналата война може да окаже върху самите Съединени щати. След началото на Световната война, на 4 август, Уилсън обявява официално американския неутралитет.

Американците масово подкрепят неутралитета, тъй като не желаят да проливат кръвта си в далечна Европа. За неутралитет са и преобладаващата част от влиятелните фигури на политическия и обществен живот, въпреки че симпатиите на мнозинството от тях са на страната на държавите от Антантата. Още преди войната в САЩ са убедени, че Германия представлява потенциално по-опасен противник, отколкото Англия. Въпреки това след началото на конфликта кръгът, благосклонен към Англия и Франция и враждебен към Германия, твърдо поддържа решението за неутралитет, като се придържа към мнението, че Антантата ще съумее сама да се справи с противниците си без намесата на Съединените щати във войната⁷. Друг аргумент в полза на неутралитета е надеждата, че, оставайки настрана от военния конфликт, Съединените щати ще могат да снабдяват воюващите страни с различни стоки и суровини и да реализират значителна икономическа изгода.

Очакванията на американските икономически кръгове се сбъдват. Докато Европа воюва, САЩ преживяват бурен икономически подъем. През трите години на неутралитета, до 1917 г., търговията им се

увеличава с невиджани темпове – със страните от Антантата с близо 400 %, с неутралните европейски страни – с около 150 %. В същото време търговията със страните от Централния блок намалява от 100 до 0,68 % в края на 1916 г.⁸ Това рязко намаление е резултат главно от наложената от страна на Англия морска блокада на Северно море.

Обявена след началото на войната морската блокада бързо се засилва. Предназначена да служи като едно от силните оръдия срещу Германия, тя започва да засяга интересите ѝ на американските фирми, традиционно търгуващи с германците. Постепенно става практика американски кораби да бъдат преглеждани в английските пристанища за контрабандни стоки. Списъците на тези стоки се увеличават непрекъснато и през 1915 г. достигат до 230 позиции. Съставен е „черен списък“ на фирмите, търгуващи с Германия чрез неутрални страни⁹. Английската морска блокада предизвиква недоволство сред голяма част от американските делови среди. На тази основа започват да се пробуждат отново силните в миналото в САЩ антианглийски настроения. Американското правителство на няколко пъти отправя протести в Англия, но те остават без успех. През 1915 г. отношенията между двете страни са доста обтегнати и поведението на Англия е предмет на осъждане¹⁰. Но и двете страни не желаят да се стига до крайност. Бързият растеж на американската търговия с Антантата напълно компенсира прекратяването на икономическите връзки с Германия. Въпреки че Вашингтон продължава да настоява за спазване правото на неутрална морска търговия в отношенията с Англия, този въпрос започва да отстъпва на заден план. Една от причините за тази промяна е обявената от Германия морска подводна война.

След като за няколко месеца Германия не успява да осъществи плана си за бърза победа, пред нея се очертава перспективата за продължителна война. В новата обстановка победата може да спечели тази страна, която е в състояние да осигури постоянен приток на суровини за промишлеността и продоволствие за армията и населението. От тази гледна точка голямо значение има прекъсването на снабдителните комуникации на противника. Английската морска блокада показва, че англичаните са разбрали важността на проблема. За Германия обаче блокадата с надводен флот е невъзможна поради неговата слабост в сравнение с английския. Затова в Берлин се взема решение за подводна война срещу Антантата. Подводниците, като ново морско оръжие, са в състояние да оказват голямо влияние върху господството по море и в тази област предимството е на страната на Германия. От 18 февруари 1915 г. Берлин обявява всички крайбрежни води на Англия и Ирландия, вкл. Ламанша, за военна зона. Всеки неприятелски кораб в зоната ще се смята за военен съд и може да бъде унищожен, без да се гарантира живота на хората на борда. Обявено е също, че поради грешки при разпознаването на флаговете не е изключено потопяването и на кораби на неутрални държави¹¹.

Тази германска мярка има силен резонанс в САЩ. Правителството разбира до какви опасни последици може да доведе подводната война. На първо място, тя би ограничила силно доходната търговия с цяла Европа. Погледнато в стратегическа перспектива, подводната война изглежда доста ефективна за Германия. При успех тя би прекъснала главните снабдителни линии на Антантата и може да наклони везните на войната в полза на Централните сили. Тази крайност не е желана в САЩ, макар нежеланието да не е явно демонстрирано. Затова след обявяването на подводната война президентът Уилсън изпраща в Берлин декларация, в която заявява, че САЩ ще вземат мерки за осигуряване правото на неутрална търговия¹². Три месеца след това, на 6 май 1915 г., е първият драматичен акт на германската подводна война. Близко до южните брегове на Ирландия немската подводница „У-20“ торпилира един от най-големите пътнически лайнери – „Лузитания“. За около двадесетина минути корабът потъва. От 1959 души на борда загиват 1195, от тях 124 американци. Потопяването на „Лузитания“ предизвиква в САЩ взрив от възмущение. Пресата публикува ужасяващи подробности и снимки на загиналите. Няколко дни по-късно Уилсън изпраща остра нота до германското правителство. В нея той протестира срещу методите на подводната война и изисква от Германия да се вземат всички мерки, които да изключат повтарянето на подобни инциденти¹³.

В Берлин бавят отговора на нотата, тъй като има спорове между привържениците на крайните действия и политиките, опасяващи се от разрыв със САЩ. Вашингтон не отслабва натиска и на германския посланик е дадено да разбере, че продължаването на подводната война може да доведе до скъсване на отношенията между двете страни¹⁴. Скоро след това в Берлин е взето решение за ограничаване на подводната война, за което САЩ са уведомени¹⁵. До пролетта на 1916 г. отношенията между двете страни не са смущавани. Но потопяването през март 1916 г. на неутралния кораб „Съсекс“ е повод за нова остра реакция на Белия дом. Президентът открито заплашва Германия със скъсване на отношенията. В Берлин отново се повежда борба между военноморските и политическите кръгове. Последните надделяват и до началото на 1917 г. подводната война не засяга неутралните търговски кораби¹⁶. Така, благодарение на американската намеса, Германия е принудена да изостави едно от най-ефективните си оръжия и опасността, надвиснала над морските комуникации на Антантата, е ликвидирана.

Ограничаването дейността на германските подводници засилва още повече американската търговия с Антантата. Увеличаването на покупките обаче твърде скоро поставя въпроса за начина на заплащането им. Няколко седмици след обявяването на неутралитета, правителството във Вашингтон налага забрана на американските банки да

предоставят заеми и кредити на воюващите страни¹⁷. Това решение е продиктувано от желанието американските стоки да се продават срещу налични пари, злато или американски ценни книжа, каквито страните на Антантата, главно Англия и Франция, притежават в голямо количество. Така до есента на 1915 г. покупките са заплащани в наличност и американски ценни книжа. Въпреки че в края на март 1915 г. правителството разрешава да се дават кредити, Антантата ползва слабо тази възможност и продължава да плаща по стария начин, тъй като финансовата ѝ мощ още не е разклатена¹⁸. Резултатът от тази политика на разплащане в периода от края на 1914 г. до началото на 1916 г. е, че преобладаващата част от американските ценни книжа, които дотогава се намират в Англия и Франция, се завръщат в САЩ. Успоредно с това към Новия свят се движи и поток от злато. Данните за продажба на злато показват, че САЩ се превръщат в световно хранилище на благородния метал. Докато в 1914 г. САЩ продават злато на стойност 45 499 870 долара, то през 1915 г. техните златни запаси се увеличават с 25 344 607 долара, през 1916 г. с – 403 759 753 долара, а през 1917 г. – с 685 254 801 долара¹⁹.

Към края на 1915 г. финансовото положение на Антантата започва да се влошава. Тече втората година от войната и средствата за доставки от Съединените щати намаляват. Малките кредити не са достатъчни за покриване на огромните поръчки, направени в САЩ. Американските банки се страхуват да отпускат големи кредити без гаранцията на правителството. В същото време забраната за даване на заеми на воюващите страни още е в сила. С преодоляването на тази забрана се заема могъщата финансова група на Морган, който още в началото на 1915 г. става главен търговски представител на Англия и Франция. Под нейния натиск в средата на септември 1915 г. правителството отменя забраната за банкови заеми²⁰. Само месец след това Морган успява да осигури отпускането на един 500-милионен заем за Англия и Франция²¹. През следващата 1916 г. Антантата получава от американските банки нови огромни заеми. За периода от ноември 1915 г. до ноември 1916 г. Англия и Франция получават 1257 млн. долара²². Тежкото положение на Антантата през 1916 г. обаче кара американските банки да проявяват предпазливост и по-голямата част от заемите по тяхно желание са обезпечени със злато и ценни книжа. На искането на английското правителство през октомври 1916 г. за нов заем от 1500 млн. долара, който то не е в състояние да обезпечи, е отговорено с отказ. Един месец по-късно Федералната резервна система се обявява срещу отпускането на необезпечени заеми на Антантата. Англия е принудена да се откаже от своето искане и да изпрати в следващите месеци в САЩ злато и ценни книжа на стойност 605 млн. долара. В замяна на това Англия и Франция получават от септември 1916 г. до февруари 1917 г. около 900 млн. долара²³.

Общият резултат от финансовите взаимоотношения между САЩ и Антантата показва огромното активно салдо за американските банки и фирми. През целия период на неутралитета Антантата получава американски стоки за около 7 млрд. долара. Тази сума е покрита по следния начин: около 1600 млн. долара представлява експортът на Антантата в САЩ, в ценни книжа – 1400 млн. долара, злато за 1100 млн. долара, 2400 млн. долара заеми от американски банки, 500 млн. долара погасени дългове към Англия и Франция²⁴.

Съединените щати се превръщат в световен банкер. Във финансово отношение воюващите държави и особено Антантата са напълно зависими от САЩ. В края на лятото президентът заявява на събрание на бизнесмени в Детройт: „В течение на последните една-две години ние престанехме да бъдем страна дължник и станехме страна кредитор. На нас в голяма степен ни се пада да финансираме света...“²⁵

От икономическа и финансова гледна точка обаче, в края на 1916 г. и началото на 1917 г., преимуществата на неутралитета започват да се изчерпват. Причините за това са отслабналите възможности на Антантата да обезпечава своите поръчки и заеми със злато и ценни книжа. Освен това паричните ѝ нужди са стигнали такива размери, че частните банки не са в състояние да ги удовлетворяват. Огромните искания могат да бъдат посрещнати само от правителствени заеми. Така в началото на 1917 г. неутралитетът не носи повече икономически и финансови изгоди и САЩ се изправят пред заплахата от икономическа криза.

Нарастващата зависимост между бързия възход на американската икономика и реализацията на нейните продукти в страните от Антантата е коментирана от държавния секретар Роберт Лансинг и финансовия министър Мак Аду още в края на 1915 г. И двамата препоръчват да се помогне на съюзниците, защото в противен случай ще настъпи икономически крах²⁶. Подобни гласове се чуват все по-често сред влиятелните икономически кръгове. Но даването на заеми на правителството противоречи на обявения неутралитет и би означавало вземане на страна в конфликта, войната. Възниква въпросът подготвени ли са страната и правителството за подобно решение.

Още в първите месеци след началото на войната някои от влиятелните политически фигури започват да изказват опасения от последните при евентуална победа на Германия. Дейци като бившите президенти Т. Рузвелт и У. Тафт, бившият държавен секретар Е. Руут, лидерът на републиканците сенаторът Х. К. Лодж, председателят на Върховния съд Уайт и други ясно изразяват подкрепата си на държавите от Антантата. Въпреки че всеобщото мнение е в полза на неутралитета, с течение на времето започват да се чуват изявления, според които войната между САЩ и Германия не е невъзможна. Подобни настроения се оформят и в самото правителство. Там евен-

туалната победа на Германия се преценява като рязко нарушаване на баланса на силите с произлизащите от това отрицателни последици за самите Съединени щати. Във Вашингтон си дават ясна сметка, че следващата цел на една „германска“ Европа е американският континент. Външнополитическият съветник на президента полк. Хауз казва: „Съединените щати, невъоръжени, биха застанали лице срещу лице с агресивна държава, способна да провежда със сила политика на експанзия в Южна и Централна Америка.“²⁷ И добавя: „САЩ не могат да допуснат поражението на съюзниците, като оставят Германия господстващ военен фактор в света. Следващ обект на нападение безспорно бихме били ние и „доктрината Монро“ би се превърнала в „къс хартия““²⁸. Към същото мнение клони и президентът Уилсън. В края на август 1914 г. той споделя с Хауз, че победата на Германия ще измени съдбата на цивилизацията и ще превърне САЩ в милитаристична държава²⁹. Така още в първите месеци след началото на войната в Съединените щати се създава мнението, че не трябва да се допуска победата на Германия. Пряк резултат от това е и благоприятната за страните на Антантата икономическа политика на неутралитета. На практика през трите години на американския неутралитет САЩ предоставят на Антантата широки възможности за закупуване на необходимите им суровини, продоволствие и снаряжение за водене на войната.

Преценката за Германия като опасен потенциален противник не води обаче до абсолютни крайности. За САЩ е неизгодна и пълна военна победа на Антантата над Централните сили. Това също би довело до нарушаване баланса на силите в Европа. В този случай би се получило прекомерно, от американска гледна точка, усиление на Англия, Франция, Русия и Италия. През 1914–1916 г. страните на Антантата са уговорили с договори помежду си подялбата на ред територии в Европа и Турция. Макар тези договори да са пазени в тайна, президентът Уилсън и полк. Хауз подозират, че военните цели на Антантата имат завоевателен характер³⁰. Не по-малък проблем поставя пред САЩ и участието на Япония във войната срещу Германия. Използвайки конфликта в Европа, Япония разширява силно своето влияние в Китай, което е неизгодно за американската политика в Далечния изток³¹. Съединените щати се оказват в положение, при което абсолютната победа на всяка воюваща групировка заплашва потенциално техните интереси³². Следователно въпросът за отношението на Америка към войната се усложнява много – от една страна, е необходимо да се помогне на Антантата и да не се допусне победа на по-опасния противник, а, от друга – да се осигурят американските интереси в края на войната.

Тези проблеми често са предмет на обсъждане между президента Уилсън и полк. Хауз. След август 1914 г. Уилсън се нуждае постоянно

от мнението и идеите на своя неофициален съветник, защото опитът на президента в областта на международните отношения все още не е много богат³³. Плод на тяхната съвместна работа в края на 1915 г. е изработването на концепция за американско посредничество между воюващите групировки с възможности за влизането на САЩ във войната. По това време военните действия не се развиват в полза Антантата. През лятото на 1915 г. Германия печели успехи както на бойното поле, така и в дипломатическата област. Провалът на Дарданелската операция, организирана от Англия и Франция, влизането на България във войната, разгромът на Сърбия, окупирането на големи територии от Франция и Русия създават впечатление, че Германия ще победи. От Берлин американският посланик пише: „На нас тук ни се струва, че Германия печели войната.“³⁴ С плана за посредничество се търси възможност да се окаже помощ на Антантата, като едновременно с това се реализират американските интереси.

Американската инициатива предвижда свикване на международна конференция с участието на воюващите страни и неутралните държави. Смята се, че на конференцията САЩ със своята нараснала икономическа мощ и стратегически предимства на невоюваща велика сила ще бъдат водач на блока от неутрални държави и същевременно посредник и арбитър между воюващите групировки с големи възможности за налагане на своето мнение по всички въпроси. Уилсън и Хауз предвиждат условия за разрешаване на конфликта, близки до тези на Антантата. В случай на отказ на предложените условия от страна на Германия, Съединените щати ще влязат във война с нея³⁵. Извоюваната след това с решаващата американска помощ победа би осигурила на САЩ първостепенна позиция в лагера на победителите. Според Белия дом осъществяването на този план трябва да стане със съгласието на Англия и Франция и по тяхна покана. Затова в края на декември 1915 г. полк. Хауз заминава с предложението за Европа. След разговори в Лондон и Париж той успява да получи принципното съгласие на Англия. То е изразено в меморандум на английския министър Едуард Грей. В него Грей приема американския план, но оставя за Англия и Франция правото да определят момента, когато той може се приложи в действие³⁶. Постигнатото съглашение е одобрено по принцип от президента³⁷. По този начин в началото на 1916 г. САЩ имат готовност за намеса, но за това е необходимо одобрението на Англия и Франция.

На пръв поглед изглежда, че за това няма пречки. Голямото германско настъпление при Вердюн през лятото на 1916 г. поставя в трудно положение Антантата. С течение на времето обаче става ясно, че Франция ще издържи на военното напрежение. Голямото настъпление на руския генерал Брусилов на Източния фронт също поражда оптимизъм. Надеждите, че Антантата сама ще се справи с Германия,

като усили морската блокада, нарастват. В същата степен намаляват шансовете тя да се обърне за помощ към САЩ. За нея вмешателството на САЩ е неизгодно. Според страните от Антантата подялбата на ред територии помежду им не би била одобрена от САЩ, тъй като раждането на нови сфери на влияние противоречи на американските интереси. Отделните искания на някои страни биха могли да породят спорове със САЩ. За Русия това е полският въпрос и този за Провлиите, за Италия – ред нейни искания за територии, в които принципът на национална принадлежност не е в нейна полза. Франция иска пълен разгром на Германия и превръщането ѝ във второстепенна икономическа и военна сила, нещо, с което САЩ също не могат да се съгласят. Тези съображения определят отношението на Антантата към американския проект.

Във Вашингтон напразно очакват съюзниците да отправят уговорената покана. Виждайки колебанието на Антантата и считайки, че моментът е благоприятен, в началото на май президентът одобрява инициативата на Хауз отново да се свърже с Грей, за да бъде изпълнен набелязаният план. На искането на Хауз обаче от Англия отговарят с мъгляви фрази, които по същество означават отказ³⁸.

В Белия дом са разочаровани. Отказът потвърждава съмненията на президента и Хауз за завоевателните цели на Антантата. И двамата смятат, че намесата на САЩ във войната не трябва да спомогне за осъществяването на тези цели.

Така намеренията на САЩ да се намесят в световния конфликт през пролетта на 1916 г. не се осъществяват. Това има голямо значение за окончателното ориентиране на външната политика на САЩ. Разочарован от опита си да действа в посока на мира заедно с Антантата, Уилсън решава да направи това вече сам. На 27 май той произнася голяма реч по въпросите на мира, която представлява повратен пункт в историята на външната политика на САЩ и поставя основите на отношението на САЩ към проблемите на войната и следвоенното устройство.

В речта си Уилсън отбелязва безсилието на дипломацията в Европа. За запазване на бъдещия мир той предлага създаването на нова система в международните отношения, която да бъде основана на няколко основни принципа:

1. Всеки народ да има право да избира върховната власт, под която ще живее.

2. Малките държави да имат право да ползват същото уважение към своя суверенитет и териториална неприкосновеност, каквито очакват и изискват големите и могъщи държави.

3. Всички страни от света да имат правото да бъдат избавени от всякакво нарушение на мира, в основата на което стои агресията и пренебрежението към правата на народите и нациите³⁹.

За да бъдат поддържани тези принципи и премахнати анархията и конфликтите, президентът предлага да бъде създадена международна организация, която да предотврати всяка бъдеща война⁴⁰.

Предложенията показват, че усилията на Уилсън са насочени не толкова към непосредствените проблеми на войната, колкото към установяване на рационална, от американска гледна точка, система на международни отношения. Тази нова система би се оказала изгодна за САЩ, тъй като елиминира онези елементи на предимство – големи армии и флот, които притежават европейските държави.

Новата система създава предпоставки за премахване на „стария колониализъм“ и условия за свободно проникване на американски капитали във всяка точка на земното кълбо. Израз на съмненията на президента относно целите на двете воюващи групировки става фразата: „Нас не ни засягат причините и целите на войната.“ Това, от една страна, придава привидна безкористност на предложението на президента, а, от друга, показва, че САЩ искат да бъдат с развързани ръце при определянето на мирните договори и няма да се съобразяват с мнението на страните победителки, които ще искат да наложат своите искания.

В края на 1916 г., след като печели за втори път президентските избори, Уилсън излиза с нова дипломатическа инициатива. Този път той възнамерява да отправи апел до всички воюващи страни, с който да поиска определянето на условията, при които може да се пристъпи към мирни преговори.

По същото време в Англия и Франция правителствата не са настроени да водят разговори за мир. В началото на декември в Англия правителството на Аскуит пада и премиер-министър става Лойд Джордж, който е противник на преговори с Германия. Франция, след като издържа натиска при Вердюн, се стреми към обрат в развитието на военните действия. Единствената страна, която може да извлече полза от мира в този момент, е Германия. Навсякъде по бойните полета германските армии се намират на окупирани вражески територии и имат с какво да „търгуват“ при евентуални преговори. По това време обаче Германия започва да чувства осезателно обръча на английската блокада. Военноморските кръгове засилват исканията си за възобновяване на неограничената подводна война. Изказваните от някои политически кръгове съображения, че това ще доведе до влизане на Америка във войната срещу Германия, са отхвърляни с аргумента, че докато САЩ влязат активно във войната, Антантата вече ще бъде принудена да моли за мир⁴¹. Постигнат е известен компромис между политици и военни, предвиждащ дипломатически действия, последвани при неуспех от краен военен натиск.

Нежеланието на Антантата да води преговори с Германия и възможността Германия да се възползва с пропагандна цел от неговия

апел, карат Уилсън да се колебае относно момента на произнасяне на обръщението. Докато той изчаква, на 12 декември 1916 г. Германия неочаквано публикува свое мирно предложение. В него не са представени никакви условия, но тонът му предполага, че Германия е готова да преговаря само на основата на съществуващото положение, т. е. за победен за нея мир⁴².

Безспорно германското предложение е неприемливо за някои страни от Антантата и една от главните му цели се състои в това да се прехвърли отговорността за продължаване на войната върху тях, а също така да се подготви почвата за възстановяване на подводната война, която този път да бъде неограничена. Мирното предложение не е само с пропагандна цел. Съществува предположението, че има възможност да се сключи сепаративен мир с Русия, която вече е твърде изтощена от войната⁴³. При всички обстоятелства обаче един отрицателен отговор на Антантата развързва ръцете на Германия за започването на неограничена подводна война.

След внимателния анализ на германското мирно предложение президентът Уилсън преценява, че въпреки неблагоприятния момент САЩ трябва да излязат с дипломатическа инициатива. Няколко дни след германските предложения Уилсън публикува своя нота, независимо от нежелания отзвук, който тя може да получи сред германските противници. По този начин президентът може да изпревари евентуален неблагоприятен отговор на германското предложение от страна на Антантата и с това да остави отворена вратата за мирните преговори. В своята нота президентът се обръща към воюващите страни, като отбелязва, че въпреки многократните изявления за принципите, поради които те воюват, досега не са обявили условия за сключването на мир. Сега той предлага двете групировки да ги публикуват⁴⁴.

Нотата на президента предизвиква недоволство и в двата лагера. Германия се опасява от неблагоприятния ефект, който ще възбудят нейните условия за мир. В Берлин с основание смятат също, че ролята на арбитър, която САЩ искат да играят при мирната конференция, няма да бъде благоприятна за Германия. Затова на 26 декември германското правителство отговаря, че преговорите за мир трябва да се водят само между страните, непосредствено участващи в конфликта⁴⁵. Въпреки недоволството си от нотата на Уилсън, Антантата действа много по-внимателно и обявява мирните си условия. Те съдържат искания за връщане и възстановяване на окупираните територии, право на самоопределение на народите в Европа, изтегляне на Турция от Европа и др.⁴⁶ В отговора се заявява, че Централните сили представляват заплаха за човечеството и цивилизацията и се отхвърля възможността за преговори с тях⁴⁷. Настроението на общественото мнение в Англия също позволява да се заключи, че там нямат намерение да водят преговори⁴⁸.

На 30 декември Антантата отхвърля германската мирна инициатива. Отказът премахва надеждите, че двете групировки могат да стигнат до съгласие и да седнат на масата за преговори. Може да се очаква, че следващия ход ще предприеме Германия и той ще бъде обявяване на неограничена подводна война. От американското посолство в Берлин се съобщава: „Нашето правителство трябва да бъде напълно подготвено за възможното възобновяване на неограничената подводна война.“⁴⁹ Отговорът на Вашингтон на тази стъпка не може да бъде друг освен обявяване на война на Германия.

При създалата се ситуация остават малко възможности за действие на президента. Решено е обаче те да се използват и на 22 януари 1917 г. Уилсън произнася голяма реч пред Сената, в която излага своите възгледи за мира. Тази реч представлява развитие на идеите му, изразени на 27 май 1916 г. Той призовава към пълно право на самоопределение и създаване на организация от световен мащаб, която да замени старата система на отделни съюзи. Според него завършването на войната с пълния разгром на едната страна няма да доведе до всеобщ мир, а ще стане основа за бъдещи конфликти. Затова крайният мир трябва да бъде „мир без победа“⁵⁰.

Формулата „мир без победа“ задоволява в най-пълна степен американските интереси. Възстановяването на статуквото в Европа и контролирането му от проектираната международна организация, рязката промяна на международния икономически баланс в полза на САЩ и нарасналите американски възможности за търговска експанзия поставят Съединените щати в изключително привилегировано положение в световния икономически и политически живот. В същото време речта на Уилсън има и тактически характер. Тя предвижда две възможни реакции в близките месеци. Ако САЩ останат неутрални, то воюващите страни биха имали известна основа за започване на преговори с американско посредничество. Ако това не стане и САЩ влязат във войната, то, от една страна, общественото мнение в Америка ще бъде запознато с причините, поради които САЩ вземат участие в конфликта. От друга страна, програмните положения в речта трябва да послужат като предупреждение за Антантата, че САЩ ще се сражават не за постигането на техните военни цели, а за нова система в международните отношения, с ново разположение на силите⁵¹. Тази реч на президента представлява последен опит САЩ да вземат участие в разрешаването на световния конфликт, без да воюват.

На 31 януари германското правителство изпраща в САЩ свои условия за мир. Тези условия съдържат искания, приемането на които означава пълна хегемония на Германия в Европа. В същата нота Германия, основавайки се на отказа на Антантата да води преговори, заявява, че възобновява неограничената подводна война⁵². Известието

за това официално е предадено в Държавния департамент. Два дена след това САЩ скъсват дипломатическите си отношения с Германия. Следва период от два месеца, предшестваш обявяването на войната. Отлагането се налага не толкова заради материалната подготовка на войната, колкото от необходимостта да бъде спечелено общественото мнение. Според конституцията президентът може да обяви война само с одобрението на Конгреса, а в Белия дом не са уверени, че Конгресът ще подкрепи веднага такава стъпка. В самия Конгрес съществува силна група противници на изостряне на отношенията с Германия. Най-голям дял в обработката на общественото мнение и Конгреса изиграва грубостта на германската дипломация. В средата на януари германският държавен секретар на външните работи Цимерман отправя шифрована телеграма до германския посланик в Мексико. В нея се дава инструкция в случай на влизане на САЩ във войната да се предложи на Мексико съюз срещу САЩ, като се обещае връщането на Тексас, Ню Мексико и Аризона. Трябвало също заедно с Мексико да се действа за привличането на Япония в този военен съюз⁵³. Телеграмата е заловена, разшифрована в Англия и предадена на Държавния департамент, като едновременно е публикувана и от пресата. Тя предизвиква възмущение, което се усилва още повече, когато Цимерман признава официално нейната автентичност.

Публикуването на телеграмата на Цимерман, потопяването на няколко американски кораба през февруари и март, както и пропагандата, водена чрез американския печат, подготвят общественото мнение в страната. На 2 април президентът Уилсън излиза с реч пред общо заседание на двете камари на Конгреса и на 6 април той приема резолюция, с която се обявява състояние на война между САЩ и Германия. Война на останалите държави от Централните сили – Австро-Унгария, България и Турция, не е обявена. Периодът на неутралитет остава назад в историята на Съединените щати. Те влизат в Първата световна война, с което започва и военната намеса на тази страна в европейските политически дела.

2. ИКОНОМИЧЕСКИ И ПОЛИТИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА АМЕРИКАНСКОТО УЧАСТИЕ ВЪВ ВОЙНАТА

САЩ обявяват война на Германия, но всъщност не са подготвени за нея. Това се изразява не толкова в недостиг на материални и човешки ресурси, колкото в липса на организация, способна да централизира цялата подготовка за участие във войната. Затова първият въпрос пред администрацията на Уилсън е организирането и поставянето на икономиката на военни релси.

Необходимостта от бърза мобилизация се налага и от това, че в четвъртата година на войната Антантата е в края на своите сили. Тя

се нуждае от много суровини, които може да получи единствено от Америка. Финансовото положение е още по-лошо. През юни Балфур пише: „По всичко личи, че ние се намираме на границата на финансовата катастрофа.“⁵⁴ Още по-зле са Франция и Италия⁵⁵. В същото време германската подводна война се усилва. Само през април са потопени кораби с общ тонаж 900 000 т, което очертава опасността от морско-транспортна криза⁵⁶. Заплахата над Антантата се увеличава.

В САЩ са взети бързи мерки за нейното отстраняване. Веднага започва да се отпуска финансова помощ, която за два месеца достига 950 000 млн. ф. ст.⁵⁷ Едновременно с това в Англия са изпратени три дивизиона морски разрушители, които организират силна конвойна служба⁵⁸. Тази бърза помощ спомага много за преодоляване на финансовата и морската криза. Ясно е обаче, че в скоро време Антантата отново ще се обърне към САЩ. За посрещане на големите искания се налага да се създаде съответна организация.

Първите стъпки за приспособяване на икономиката към изискванията на войната са направени още през 1916 г. През август Конгресът одобрява създаването на Съвет за национална отбрана (СНО) под ръководството на министъра на войната Бейкър. Към Съвета са сформирани редица комитети.

Особено важно значение още от първите дни на войната придобива муниципониет комитет, преобразуван през юли 1917 г. във Военнопромишлен съвет. Негова задача е установяването на контрол върху промишления живот на страната, за да се осигури производство, с което да се спечели войната⁵⁹. Към края на 1917 г. цялото промишлено производство от суровината до готовия продукт е поставено под негов контрол.

Важен е и въпросът за продоволствието. От него изпитват остра нужда всички страни на Антантата. В мирно време Англия и Франция внасят от САЩ голямо количество продоволствие, а през четвъртата година на войната те изцяло зависят от американските доставки. Дори през лятото на 1917 г. изглежда, че Антантата може да загуби войната поради липса на продоволствие. По лично настояване на президента към СНО е организирана Продоволствена администрация с ръководител Хърбърт Хувър. Той се заема енергично с работа и до края на 1917 г. продоволственият износ за Антантата се увеличава рязко.

Бързото нарастване на промишленото и селскостопанското производство и необходимостта стоките да бъдат пренесени до източните пристанища и фабрики за преработка скоро създават по железопътните линии състояние, близко до хаоса. Затова през декември 1917 г. правителството поставя под контрол железопътната мрежа. Това позволява да се създаде организация на превозите⁶⁰.

Много по-сложен от железопътния е въпросът за морските превози. И от двете страни се съзнава, че победата ще зависи от това, дали

САЩ и Антантата ще съумеят да построят „моста от кораби“, с който ще снабдяват Европа. Трудностите идват от факта, че близо една четвърт от английския търговски флот е изваден от строя от германските подводници. Съществуващият до войната търговски флот на САЩ не е голям и се използва предимно за каботажни превози⁶¹. За разширяване на търговския флот на САЩ още през 1916 г. е приета широка програма. Нейното изпълнение се предвижда да стане в период от десет години.

Войната обаче налага корективи. Новата програма предвижда построяване още в 1917 г. на флот с тонаж 7,5 млн. т. По-късно и тази програма е разширена⁶². Стандартизирано е производството, което позволява бързото пускане на нови кораби. Силно е разширен капацитетът на корабостроителните заводи по Източното крайбрежие и Големите езера. Така например на 4 юли 1918 г. – националният празник, на вода са пуснати едновременно 95 кораба с общ тонаж над 470 000 т⁶³. Тъй като по-голямата част от запланиваните през 1917 г. кораби се очертава да бъдат готови едва през 1918 г., конфискувани са заварените от войната в американските пристанища германски плавателни съдове с общ тонаж 600 000 т⁶⁴.

В САЩ проблемът за финансирането не е така тежък, както в страните на Антантата. Въпреки огромните разходи за снабдяването на американската армия, правителството отпуска големи заеми на Антантата. До края на войната те стигат сумата 9 445 006 855 долара⁶⁵. Средствата за правителствените военни разходи са набирани по два начина – чрез нови данъци и увеличение на подоходния данък. Това дава възможност да се покрият около 1/3 от разходите⁶⁶. Останалите средства се набират от „заеми на свободата“. Пуснати са четири заема през 1917–1918 г., които донасят 17 млрд. долара⁶⁷.

В рамките на общата неподготвеност за война особено трудно е положението с армията. До началото на 1917 г. нейният брой, сравнен с армии на европейските държави, е нищожен. Редовната армия, набирана на принципа на доброволците, наброява 4843 офицери и 97 013 войници⁶⁸. В страната няма запасни военни, няма запаси от въоръжение и снаряжение. В първите дни след влизането на САЩ във войната общественото мнение е убедено, че участието ще се изрази само в материална и финансова помощ за Антантата. Това засилва провоенните настроения на много дейци от бизнеса, а и на много дребни собственици, стремящи се към икономически просперитет. Тези надежди са само частично оправдание. През юни Конгресът приема закон за въвеждането на задължителна военна служба. За кратък срок са регистрирани 9,5 млн. души на възраст от 21 до 30 години, които по жребий са извикани в армията. За три месеца са построени военни лагери в различни щати. На обучение са свикани веднага около 1,5 млн. души.

Мнението, че материалното и финансовото участие на САЩ ще преобладава над военното, дава своето отражение при подготовката и изпращането на експедиционен корпус на Западния фронт във Франция. Първите американски въоръжени сили в състав една дивизия пристигат в Париж за парада на 14 юли. По-нататъшното прехвърляне през 1917 г. става бавно и до края на годината корпусът наброява само 130 000 души, които са заети с обучение и не вземат участие в бойните действия⁶⁹. Едва по-късно, когато пролетното настъпление на Германия на Западния фронт през 1918 г. поставя в тежко положение френските и английските войски, американската армия започва енергично да се прехвърля в Европа. Прехвърлянето е осъществено с максимална ефективност и броят на американските войски през пролетта и лятото на 1918 г. нараства бързо. Докато през януари 1918 г. те са 176 000, през март техният брой достига 253 000, през април – 424 000, през юли – 996 000 и в края на войната – през ноември – 1 993 000 души⁷⁰. Участието на американските войски в бойните действия през пролетта и лятото на 1918 г. няма големи мащаби, но позволява да се създаде числено превъзходство над противника, дава възможност в сраженията да влязат всички френски и английски сили и в крайна сметка позволява да се нанесе силен удар на Германия на Западния фронт⁷¹.

Така след влизането във войната САЩ полагат всички усилия, за да подкрепят съюзниците си в материално и военно отношение. Благодарение на тази помощ Антантата успява да преодолее критичните месеци в края на 1917 г. и да концентрира сили за кампанията през 1918 г.

В политическата област обаче още в първите месеци след април 1917 г. се забелязват съществени различия. В основата им стои особеният подход на Съединените щати към целите на войната.

Още преди влизането във войната Вашингтон показва, че американските цели се различават от тези на Антантата. Президентът Уилсън на няколко пъти подчертава необвързаността на САЩ с Антантата в политическата област и особения характер на американския подход към проблемите на мира. През май 1916 г. той отбелязва, че Америка няма нищо общо с причините и целите на войната⁷². По-късно, през декември, в апела си към воюващите страни са приравнени целите на двете групировки⁷³, а в речта си пред Конгреса в края на януари Уилсън формулира принципа „мир без победа“⁷⁴. Специфичният подход е още по-ясно изразен в президентската реч от 2 април 1917 г. В нея е обявено, че САЩ ще воюват за защита на демокрацията в света и изграждането на съюз, способен да гарантира правото на всички нации да избират свой начин на живот и управление и установяването на вечен мир на земята⁷⁵.

През април 1917 г. на посещение във Вашингтон пристига английс-

кият външен министър лорд Балфур. Тема на разговорите са въпросите за икономическото и военното сътрудничество. Засегнат е и проблемът за военните цели, като Балфур дава информация за съдържанието на тайните договори на Антантата⁷⁶. Тази информация още повече засилва решимостта на Уилсън да се разграничи от целите на съюзниците. Но в името на съюзническото единство в Белия дом не желаят различията да получат публичност и искат обсъждането на разногласията да се отложи за времето след поражението на Германия. Освен това Уилсън разчита, че икономическата мощ на САЩ в края на войната ще бъде така голяма, че съюзниците ще са принудени да отстъпят и да приемат американската програма за следвоенно устройство на света⁷⁷.

Решението да се отложат дискусиите по военните цели не означава, че Вашингтон трябва да се откаже от свой, различен от съюзниците си, политически курс. Идеите на президента, залегнали в неговата априлска реч, получават развитие през следващите седмици. В речта си от 2 април пред Конгреса Уилсън заявява, че трябва да се обяви война не на германския народ, към който американците изпитват чувства на дружелюбие и симпатия, а на германското правителство, което е отговорно за разпалването на войната⁷⁸.

Засегнат бегло в априлската реч, този въпрос е доразвит в ново изявление на Уилсън през юли, като специфичният подход към Германия се пренася и върху нейните съюзници. На първо място отново е заявено, че американският и германският народ не са врагове, тъй като народът не носи отговорност за действията на правителството. Що се отнася до германските съюзници, то те се намират в същото положение. Целта на авторитарното правителство в Берлин е да създаде огромна зона на влияние, простираща се от Берлин до Багдад и всички народи от тази територия да живеят под принудата на германското правителство и да чакат деня на своето освобождение. В рамките на този план Австро-Унгария, България и Турция играят ролята на марионетки, напълно подчинени на Берлин⁷⁹. Прокарвайки тази линия на разграничение между отделните съюзници от Централните сили, президентът строи схема, която ще даде възможност на САЩ да вбият клин между тях. В това отношение Уилсън и Хауз възлагат големи надежди на либералното движение в Германия. Повод за това им дава вътрешното положение в страната.

През пролетта на 1917 г. на много места в Германия избухват стачки, правят се опити за създаване на съвети. В същото време се засилва течението на привържениците на компромисен мир, което през юли 1917 г. прокарва в Райхстага известната „мирна декларация“⁸⁰. Хауз смята, че либералното движение в Германия набира сили и може да се очакват промени във вътрешнополитическата обстановка. Декларациите на Антантата, в които не се прави разлика между

германския народ и правителството в Берлин, отслабват либералите и карат германския народ да подкрепя правителството, опасявайки се от отмъщение в случай на разгром⁸¹. Затова речите на американския президент са насочени към подпомагане на либералното движение и създаване на условия за по-нататъшно засилване на опозицията срещу „пруската автократия“.

Отношението към германските съюзници преследва подобна цел. След като Балфур информира президента и полк. Хауз за съдържанието на тайните договори, става ясно, че по-голямата част от териториалните претенции на Антантата са главно за сметка на Австро-Унгария, България и Турция⁸². Тук интересите на Антантата се сблъскват с американските. САЩ започват да проявяват интерес към Югоизточна Европа и Близкия изток и не смятат да допуснат окончателното преминаване на тези райони под английско и френско влияние. Именно поради това трябва да се търси увеличаване на американското влияние там. Обявявайки тези страни за подвластни на Германия, президентът смята, че създава условия за засилване на центробежните тенденции в Централния съюз. Тъй като САЩ не са във война с германските съюзници, открива се благоприятна възможност евентуално да се посредничи за сепаративен мир между тях и Антантата. Станали веднъж посредник, САЩ могат да вземат участие при определяне условията на мирните договори, да ограничат влиянието на Антантата и да увеличат своето. В рамките на този политически курс още през април полк. Хауз иска от Балфур отстъпки при проявено желание за мир от германските съюзници⁸³.

Обявеният от президента курс спрямо Германия и нейните съюзници не е последван от активни действия на американската дипломация. Отчитайки възможността за разцепление и сепаративни мирни стъпки от страна на германските съюзници, американската дипломация оставя инициативата в техни ръце, а не форсира сама подобни акции. Това се налага поради евентуални протести на Антантата. Все пак САЩ се отказват да вземат участие в конференцията на Антантата по балканските въпроси през юли 1917 г., на която Англия иска да се засилят военните действия срещу германските съюзници⁸⁴. На поканата е отговорено, че президентът не желае да бъде представен, „тъй като САЩ не са във война с Австро-Унгария, Турция и България“ и участието в конференцията може да създаде впечатление, че САЩ участват в обсъждането на военните цели, свързани с мирните условия⁸⁵.

Американската политика спрямо Германия и нейните съюзници, разчитаща на политическо разцепление на Централните сили и на евентуален сепаративен мир, наистина поражда в следващите месеци някои контакти с отделни представители на Централните сили⁸⁶. Но ходът на войната през пролетта на 1918 г. принуждава президента да

преразгледа този курс и в крайна сметка САЩ не постигат с него никакви особени успехи. Все пак специфичният им курс ги поставя в особено положение в лагера на германските противници. Това е обусловено също от факта, че между САЩ и Антантата не е сключен съюзен договор, уточняващ сътрудничеството им. Определяйки точното положение на САЩ като воюваща страна, президентът на няколко пъти употребява термина „асоциирана сила“. След войната полк. Хауз дава следното разяснение на този термин: „Фактически ние влязохме във войната бързо и ефективно, но в качеството на „асоциирана сила“, без да имаме отношение към каквито и да е съглашения, сключени между съюзниците. Нашите ръце не бяха обвързани и ние бяхме свободни до момента, в който седнахме на масата на мирната конференция.“⁸⁷

3. ФОРМУЛИРАНЕ НА МИРНАТА ПРОГРАМА НА ПРЕЗИДЕНТА УИЛСЪН

Връхна точка на изявата на американския политически курс във войната е публикуването на програмата за мир на президента Уилсън през януари 1918 г.

Непосредствено влияние за изработването на тази програма оказва победата на болшевишкият преврат през ноември 1917 г. в Русия. Състоянието на Русия през 1917 г. е толкова тежко, че въпреки всички усилия, положени от Временното правителство, страната е на път да излезе от войната. Болшевишкият преврат отстранява и последните пречки по този път. Правителството на Ленин си поставя като първа задача незабавното сключване на мир и още на другия ден след идването си на власт приема т. нар. „Декрет за мир“. Въз основа на него болшевишкото правителство предлага на всички воюващи държави да започнат преговори за мир без анексии и контрибуции⁸⁸.

Оттеглянето на Русия от войната поставя пред Антантата и САЩ сериозни военностратегически проблеми. Ликвидирането на Източния фронт в резултат на мирен договор между Германия и болшевиките би поставило в тежко положение останалите фронтове на Антантата. Най-тежко ще се окаже положението на Западния фронт, който ще стане основен. Освободените от изток германски и австрийски дивизии несъмнено ще бъдат прехвърлени на запад за извоюване на решителната победа. Това положение предизвиква силна тревога и антируски настроения в Англия и Франция. В САЩ преценките са други. В първите дни след революцията, в Белия дом преобладава мнението, че даже и след 7 ноември има възможност да се въздейства върху Русия с цел тя да продължи участието си във войната. Затова във Вашингтон на първо време се въздържат от изявления, в които Съветска Русия се разглежда като враг на съюзниците⁸⁹.

Второ събитие, нямащо глобално измерение и значение като победата на болшевишкия преврат, но оказало също влияние върху хода на военните действия, е големият разгром на италианската армия в края на октомври и началото на ноември при Капорето. Изненадани от настъплението на силна групировка австрийски и германски войски, италианците са принудени да отстъпят 70–110 км. При това те понесят загуби от около 10 000 убити, 30 000 ранени, 260 000 пленници и много оръжие, снаряжение и други военни запаси⁹⁰. Армията е дезорганизирана, появяват се дезертьори, издигат се призови за незабавен мир. Наистина в края на ноември пробивът е спрял и положението на фронта се стабилизира, но става ясно, че Италия дълго време не може да бъде ефективна военна сила. Това означава, че известен брой германски дивизии от този фронт също ще бъдат прехвърлени на Западния.

След тези събития положението на Антантата се очертава като изключително тежко. Англия и Франция преценяват ситуацията като „критична“. Песимистично е настроен и К. Акерман, един от видните американски кореспонденти в Европа, който освен пряката военна опасност посочва и опасността от засилващото се желание на европейските народи за по-скорошен край на войната и сключване на мир⁹¹. През океана се насочват искания за по-голяма материална помощ и бързо изпращане на войски в Европа.

Едно от първите неща, които прави президентът Уилсън в желанието си да подпомогне поне морално Антантата, е обявяването на война на Австро-Унгария⁹². То е пряк резултат от разгрома на Италия. Ускорява се и подготовката за прехвърляне на достатъчен брой войски, които да подсилят Западния фронт при очакваното пролетно настъпление на Централните сили.

Политическата криза обаче, настъпила след революцията в Русия, поставя пред американската дипломация нови задачи. Президентът и полк. Хауз смятат, че съществува възможност да се накара Русия да продължи войната. Отчитайки мирните предложения на съветското правителство и нарастващите искания на работниците и либералното движение за прекратяване на войната, Хауз желае да се изработи заедно със съюзниците едно заявление в либерален дух, способно да повдигне моралното състояние на страните от Антантата, вкл. Русия. В него трябва да се преразгледат военните цели на съюзниците и да се покаже, че принципите на бъдещия мир ще се различават от тези, въз основа на които са сключени тайните договори⁹³.

По това време Хауз се намира в Париж начело на мисия от експерти за координиране на военните действия. След като съгласува по телеграфа мнението си с президента, в началото на декември той излага своята идея пред Лойд Джордж, Клемансо и Сонино. В разговорите става ясно, че и тримата не са склонни да преразгледат

военните цели на своите страни. Те не желаят да се откажат от териториалните завоевания, предвидени в тайните договори. Нещо повече, някои среди във Франция и Англия искат веднага да се окаже помощ на антиболшевишките групировки в Русия. Хауз се противопоставя на тези искания и предлага да се състави ново изявление, не толкова либерално, но достатъчно, за да се успокои Русия. Оказва се обаче, че Антантата не е склонна да направи даже и това⁹⁴.

Веднага след завръщането си от Европа Хауз се среща с президента. Той му разказва за неуспеха да се изработи общо изявление със съюзниците и заявява, че това трябва са бъде направено от самия Уилсън. В своя дневник Хауз обяснява по следния начин причините, които налагат такова изявление: „Болшевиките вече водеха преговори за сепаративен мир и беше невъзможно да не се даде отговор на тяхното искане за обосновано изявление защо войната трябва да продължи. Не можеше да се позволи Германия да разиграва ролята на жертва на империалистическите възжеления на съюзниците. Беше също важно, ако е възможно, да бъдат склонени съюзните правителства да признаят принципите на съглашение, което би оправдало жертвите от войната и би поддържало ентусиазма на либералните и работническите кръгове в Англия и Франция. На 13 декември вестник „Манчестър Гардиан“ публикува текстовете на тайните договори, обнародвани вече от болшевиките, разобличавайки по такъв начин характера на съюзните искания от 1915 г. Налагаше се известен коректив.“⁹⁵

Корекция наистина се налага. След болшевишкия преврат и публикуването на тайните договори САЩ се оказват „атакувани“ от две страни. Широчината на завоевателните планове на Антантата дискредитира в известна степен и самите американци, тъй като те воюват заедно срещу Централните сили. От друга страна, не може да се отмени с мълчание предложението на Съветска Русия за мир. Това може да породи съмнения, че САЩ одобряват военните цели на своите съюзници. Възниква необходимост САЩ да се разграничат от Антантата и да отговорят на руските предложения. Това може да стане, ако самите Съединени щати публикуват своята мирна програма.

Подготовката за обстойно изложение на американските възгледи започва от по-рано. Под ръководството на полк. Хауз през септември 1917 г. е сформирана комисия за изследване на проблемите и условията на бъдещия мир. В работата на тази комисия вземат участие историци, юристи, географи, статистици и други специалисти, познавачи на отделни проблеми. Ръководител на групата е президентът на Нюйоркския централен колеж Сидни Мезис, а секретар – либералният журналист Уолтър Липман. Комисията работи независимо от Държавния департамент под прякото ръководство на Хауз. Тя може да из-

ползва всякаква информация и има възможност да си създаде неза-
висимо мнение по всички въпроси⁶⁶.

Първите резултати от дейността на комисията са използвани от президента в работата му върху неговата мирна програма. Тя е обя-
вена на 8 януари 1918 г. пред обединеното заседание на двете камари
на Конгреса. След като се спира върху момента и причините, които
налагат да бъдат изложени американските възгледи, президентът про-
чита програмата си, съставена от 14 точки:

„1. Явни договори за мир, постигнати по явен път, след което не
трябва да има никакви тайни международни съглашения, а диплома-
цията да действа винаги открито и гласно.

2. Абсолютна свобода на мореплаването извън териториалните
води както в мирно, така и във военно време, с изключение на
случаите; когато моретата ще бъдат напълно или частично закрити в
резултат на международна акция, предприета за осъществяване на
международни договори.

3. Премахване в рамките на възможностите на всички икономи-
чески бариери и установяването на равни условия за търговия между
всички държави, дали съгласието си за мир и обединили се за него-
вото поддържане.

4. Взаимни гаранции, обезпечаващи по съответен начин намаля-
ването на националните въоръжения до пределния минимум, съвмес-
тим с вътрешнодържавната сигурност.

5. Свободно, чистосърдечно и съвършено безпристрастно разреша-
ване на всички колониални спорове, основано на строгото спазване
на принципа, че при разглеждането на всички въпроси, отнасящи се
до суверенитета, интересите на населението от съответните колонии
трябва да имат еднаква тежест със справедливите претенции на това
правителство, чиито права трябва да бъдат определени.

6. Евакуация на всички руски територии и такова регулиране на
всички въпроси, засягащи Русия, което ще осигури най-пълното и
свободно сътрудничество на другите нации в света в предоставянето
на безпрепятствена и от никого нестеснявана възможност тя да вземе
независимо решение относно нейното собствено политическо разви-
тие и национална политика и гарантирането на радушен прием в
обществото на свободните народи при такъв начин на управление,
който тя сама си избере; и не само прием, но и всякаква поддръжка
във всичко, от което тя се нуждае и които сама би пожелала. Отно-
шението към Русия от страна на народите в бъдещите месеци ще
послужи за най-добрата проверка на тяхната добра воля и разбиране
на нейните интереси, които се отличават от собствените им интере-
си – проверка на техните разумни и безкористни симпатии.

7. Необходимо е Белгия да бъде евакуирана и възстановена, без
каквото и да е ограничение на нейния суверенитет, от който тя ще

се ползва наравно с другите свободни държави. Никакъв друг акт не би могъл да послужи повече за възстановяването между народите на доверието към законите, които те сами ще установят за регулиране на отношенията помежду си. Без този лечебен акт цялата структура и действителност на международното право ще бъде завинаги разрушена.

8. Цялата френска територия да бъде освободена и нейните окупирани области възстановени, а злото, причинено на Франция от Прусия през 1871 г. по отношение на Елзас и Лотарингия, което застрашаваше общия мир почти 50 години, трябва да бъде отстранено, за да може мирът отново да бъде обезпечен в интерес на всички.

9. Необходимо е регулирането на границите на Италия да бъде осъществено въз основа на ясно разграничими линии на националност.

10. Необходимо е на народите на Австро-Унгария, чието място сред нациите желаем да видим обезпечено, да се предостави пълна възможност за автономно развитие.

11. Необходимо е Румъния, Сърбия и Черна гора да бъдат евакуирани; окупираните територии възстановени; на Сърбия се предоставя свободен и обезпечен излаз на море; необходимо е отношенията между различните балкански държави да бъдат определени от дружески съглашения в съответствие с исторически установените признаци на поданство и националност; необходимо е да бъдат установени международни гаранции за политическата и икономическата независимост и териториална цялост на всички балкански държави.

12. Необходимо е да бъде осигурен здрав суверенитет на турските части на днешната Османска империя, но на другите народности, които понастоящем се намират под турско управление, е необходимо да се осигури недвусмислена безопасност на живота и абсолютно нерушими условия за автономно развитие. Необходимо е Дарданелите да бъдат открити постоянно за свободно преминаване на кораби и за търговията на всички нации под международни гаранции.

13. Необходимо е да бъде създадена независима полска държава, която да включва територии с безспорно полско население; на Полша да бъде осигурен свободен и надежден излаз на море, а нейната икономическа и политическа независимост и териториална цялост да бъдат гарантирани от международен договор.

14. Със специално съглашение трябва да бъде образувана свободна асоциация на нациите с цел да се предоставят взаимни и еднакви гаранции за политическата независимост и териториалната цялост както на големите, така и на малките държави.⁴⁹⁷

В заключителната част на речта си президентът заявява: „В основата на програмата, изложена от мен, стои един очевиден за всички принцип. Това е принципът на справедливост към всички народи и

националности, принципът, провъзгласяващ тяхното право на живот в еднакви условия на свобода и безопасност, рамо до рамо един до друг, без разлика дали те са силни или слаби. Ако този принцип не бъде положен в основата на зданието на международната справедливост, то нито една част от това здание не може да устои. Народът на Съединените американски щати може да действа само върху основата на този принцип и за неговото установяване той е готов да отдаде живота, честта си и всичко, което притежава. Най-великата и последна война за свободата на човечеството доведе нравствения подем на нашия народ до най-висшата му точка и той е готов да подложи на изпитание собствената си сила, целеустременост, монолитност и преданост.“⁹⁸

Речта на президента е посрещната с голямо внимание в САЩ и в целия свят. Програмата му е приета като един от най-важните документи в новата американска история. Речта получава одобрение не само от неговите привърженици, но и от голяма част от политическите му противници. Вестник „Ню Йорк Таймс“, често отнасящ се критично към политиката на президента, пише: „Това е един от великите документи на американската история и един от приносите на Америка към олтара на световната свобода... Речта на м-р Уилсън представлява второ провъзгласяване на еманципацията. Както Линкълн преди половин столетие освободи робите от Юга, така м-р Уилсън в наши дни задължава страната да се бори за освобождението на белгийци и поляци, сърби и румънци... В известен смисъл президентът създаде и показва на целия свят ролята, която играе Америка в тези трагични дни. Без егоистично самолюбие, без самоуверено или скрито самолюбие САЩ влязоха в Световната война, за да възстановят справедливостта, честта и свободата на света...“⁹⁹ Подобна, макар и без много журналистически емоции, е реакцията и на преобладаващата част от останалата преса и водещите политически личности.

Отношението към американската мирна програма в Европа е внимателно и не така въодушевено. Речта на президента е произнесена в изключително сложна военна и дипломатическа обстановка. Въпросът за мирните цели на воюващите страни вече е излязъл от фазата на изявленията – в Брест Литовск се водят преговори между Централните сили и Русия. Ето защо американската мирна програма съдържа не само стратегически цели, но и тактически – да се окаже влияние върху политиката на воюващите страни в този напрегнат момент.

Една от тактическите цели на 14-те точки се отнася до Съветска Русия. По-горе споменахме, че сред непосредствените причини за обявяването на американската мирна програма е мирното предложение на болшевишкото правителство и започналото публикуване на тайните договори. 14-те точки имат амбицията да отхвърлят косвено

падащото и върху САЩ обвинение в провеждането на тайна дипломация и в същото време да въздействат върху онези политически среди в Русия, които решават въпроса за излизането или оставането във войната. През януари сред дейците на болшевишката партия и левите есери, които участват в правителството, се водят ожесточени спорове за Брестлитовския мирен договор. Президентът се надява, че неговите изявления и по-специално внимателно формулираната шеста точка ще окажат поддръжка на противниците на договора и с това ще запазят участието на Русия във войната.

Втора, не по-малко важна цел, търсена от програмата на президента, е да се покаже отново на държавите от Антантата, че Съединените щати имат свои собствени възгледи по въпросите на мира, които значително се отличават от техните. Ето защо и реакцията в страните на Антантата има друг характер. В изявленията на официалната преса и правителствените лидери има голяма доза скептицизъм. Някои от идеите на Уилсън са в явно противоречие с техните възгледи. В Англия се чуват гласове против исканата от президента „свобода на моретата“, във Франция се отнасят скептично към предлаганото Общество на народите, Италия се тревожи от неопределеността на президента относно нейните териториални претенции. Характерни са изявленията на лорд Балфур, който нарича 14-те точки „забележителни, но много абстрактни принципи“¹⁰⁰. Л. Джордж не приема идеята за „свобода на моретата“¹⁰¹. Френският премиер Клемансо изобщо се въздържа от публично изказване, въпреки че няколко дни преди това е поздравил Л. Джордж за неговата реч по въпросите на мира от 5 януари¹⁰².

Различията между политическия курс на САЩ и този на Антантата стават още по-явни в началото на февруари, когато Военният съвет на Антантата публикува изявление, с което се отхвърля категорично възможността за започване на мирни преговори с Централните сили и се посочва, че единствено военните усилия на съюзниците ще донесат края на войната¹⁰³. Това заявление на Върховния съвет формално е отговор на речите на германския канцлер Хертлинг и външния министър на Австро-Унгария Чернин от 21 януари, но едновременно е разграничение и от политиката на президента Уилсън. Самият той, както и полк. Хауз са недоволни от това изявление¹⁰⁴. То е направено без консултации с американците и може, според тях, да създаде впечатление за съгласуваност на военните цели на Антантата и САЩ. Едновременно с това заявлението създава определени пречки пред политиката на президента спрямо Русия, както и пред специфичния му курс по отношение на Централните сили. Според президента това заявление на Антантата ще засили и привържениците на Ленин в спора за мирния договор с Германия и нейните съюзници.

За разлика от правителствените и консервативните кръгове в стра-

ните на Антантата сред либералните и социалистическите среди речта на президента намира горещ прием. Вестникът на френските социалисти „Юманите“ пише: „Слушайки Уилсън, може да чуем гласа на Жорес.“¹⁰⁵ Програмата на президента намира одобрение и сред представителите на славянските народи в Австро-Унгария и Сърбия. Наистина там има известно недоволство от липсата на ясно изразена позиция за създаването на независими славянски държави, но в следващите месеци след коригирането на американското отношение по този въпрос популярността на Уилсън сред чехите, словаците и южните славяни нараства непрекъснато¹⁰⁶.

Една от търсените тактически цели на президентското послание е и подкрепата за либералното движение в страните на Централните сили и по-специално Германия и Австро-Унгария. Официалната позиция на двете правителства, изразена в речите на Хертлинг и Чернин, съдържа известно одобрение на общите принципи в изявлението на президента, но отхвърлят конкретните предложения под предлог, че териториалните въпроси са от компетенцията на Централните сили¹⁰⁷. С това се отхвърля програмата на Уилсън, но президентът и полк. Хауз смятат, че явното различие в условията на мира, които Германия и нейните съюзници предлагат на Русия и обявената от САЩ мирна програма ще засили позициите на либералната опозиция и по този начин ще допринесе за вътрешнополитическото разцепление. Илюзии за това създават и съобщенията на американски осведомители в Швейцария. В тези съобщения се засяга и влиянието на руската революция, като за пример се сочат януарските стачки в Германия и Австро-Унгария¹⁰⁸. От донесенията може да се придобие представата, че вероятността от подобна революция в тези страни не е изключена¹⁰⁹.

Действително Германия и Австро-Унгария имат определени вътрешни трудности, намерили проява както в споменатите стачки, така и в действията на т. нар. „партия на мира“ и настроенията на част от управляващите кръгове в Австро-Унгария¹¹⁰. През януари и февруари живеещият в Швейцария американски професор Дж. Херън, привърженик на мирната програма на президента, има конфиденциални разговори с представители на опозицията от Германия и Австро-Унгария, както и с български търговец Т. Шипков¹¹¹. В средата на февруари с посредничеството на испанския крал е направено и секретно предложение от страна австро-унгарския император Карл за започване на мирни преговори¹¹². Надеждите на президента за евентуални успехи на неговия специфичен курс изглежда намират основание.

Прекалено „твърдата“ позиция на Антантата, неопределеността около ратификацията на Брестлитовския мирен договор, надеждите за постигане на разцепление на Централните сили водят президента Уилсън

и полк. Хауз до убеждението, че трябва да се излезе с ново изложение или по-скоро уточнение на американския подход към проблемите на мира. Това се налага и от факта, че 14-те точки формулират някои крайни цели, без да се засяга въпросът за принципите, които според САЩ трябва да залегнат при изработването на мирните договори. Това става в нова реч на президента, произнесена на 11 февруари 1918 г. В нея формално се дава отговор на изявленията на Хертлинг и Чернин, но се излагат и четири основни принципа на американския мирен подход:

1. Всяка част от окончателното мирно съглашение трябва да се основава на справедливото разрешение на всеки отделен въпрос и на такова регулиране, което с най-голяма вероятност може да доведе до постоянен мир.

2. Народите и териториите не трябва да служат като разменна монета; те не трябва да преминават от един суверенитет към друг като движимо имущество или пешки в играта...

3. Всяко териториално изменение трябва да бъде извършено в интерес и за благото на населението, което то засяга, а не да се явява просто част от някакво съглашение или компромис, примиряващ искианията на съперничаещи си държави.

4. Всички добре основани национални стремежи ще получат напълно удовлетворение, което може да бъде получено, без да се издигат нови или безкрайните стари елементи на разногласие и антагонизъм, които биха били в състояние след време да нарушат мира в Европа, а следователно и в целия свят¹¹³.

Тактическите цели, преследвани от президента с програмата му от 8 януари и допълнението от 11 февруари като цяло не могат да бъдат постигнати. Съветска Русия ратифицира мирния договор с Централните сили и излиза от войната. Този успех за дипломатията на Централните сили води до временно сплотяване на вътрешния фронт. Неофициалните американски контакти в Швейцария на проф. Херън не довеждат до задоволителни резултати. Що се отнася до предложението на император Карл, Уилсън дава внимателно премерен отговор на писмото на испанския крал, но не смята, че то отговаря на американските представи за основите на мира¹¹⁴.

Неуспехът на тактическия ефект на американската мирна програма изпъква още по-ясно на фона на засилващия се военен натиск на Централните сили. След постигането на мира с Русия, Германия започва да прехвърля войски на Западния фронт и на 21 март предприема голямо настъпление.

Дните до лятото преминават под знака на засилената военна опасност за Антантата и САЩ. Франция и Англия трябва да напрегнат всичките си сили, за да отразят германския натиск. Военното производство стига до краен предел. Финансите се поддържат само с

американски заеми. Войските са изморени. Затова погледите на Антантата са насочени към Съединените щати, които единствени с огромните си икономически и военни ресурси могат да окажат решаваща помощ¹¹⁵.

В САЩ вземат бързи мерки. В кратки срокове през океана започват да се прехвърлят големи количества войски, оръжие и снаряжение. Докато през април общият брой на американските войски във Франция е 300 хил. души, то през юли те нарастват на 1 млн. с тенденция към края на октомври броят им да се удвои. Въпреки че малка част от американските войски влиза в сраженията поради известна неподготвеност, тяхното присъствие като резерв дава възможност в боевете да бъдат вкарани всички налични френски и английски дивизии¹¹⁶.

Германските военни успехи оказват влияние и върху политическия курс на президента Уилсън. Общественото мнение в страната се настройва силно антигермански. Настроенията в правителството също се променят. Английският посланик във Вашингтон отбелязва: „Досега правителството се надяваше и вярваше, че речите на президента сами по себе си усилват позициите на либералната партия в Германия, подриват бойния дух на нейната армия... Сега правителството съзнава, че се е заблуждавало. Става ясно, че речите и пропагандата не могат да вдигнат германския народ против германските империалисти или да откъснат Австрия от Германия. Накрая те разбраха, че ако Германия трябва да бъде разбита, това трябва да стане с военни средства.“¹¹⁷ От своя страна американският дипломат У. Булит резюмира положението по следния начин: „Трябва да мине известно време, за да може президентът отново да апелира към германските социалисти и либерали. Днес обаче едно язвително отношение към германската източна политика би довело само до обединение на народа около правителството. Затова сега е по-добре да се бием и мълчим.“¹¹⁸

Самият президент преценява не по-зле положението и прави съответните корекции в политиката си. В реч, произнесена на 6 април в Балтимор, той излага нов курс. Като обвинява германските управляващи среди за тяхната агресивност, показана в мирния договор с Русия, президентът заявява, че не може да се очаква Германия да промени своите методи и да сключи мир. Германия още веднъж е доказала, че според нея само силата определя съдбата на човечеството. Затова Съединените щати могат да имат само един възможен отговор – да приложат също сила до последна възможност, сила без ограничение, за да се направи справедливостта закон за целия свят и да се повали в прахта военното господство¹¹⁹.

Летните месеци носят дългоочакваната промяна на фронтите. През август на Западния фронт настъпват войските на съюзниците.

На 15 септември започва настъпление и по Солунския фронт. Десет дни по-късно следва ново настъпление на Западния фронт. Краят на войната приближава.

В тази обстановка президентът се готви за ново изложение на американския подход към мира и по-специално за някои условия при сключването на мирните договори и принципи за дейността на бъдещото Общество на народите. На 27 септември в Ню Йорк той произнася реч, в която излага тези условия:

1. Безпристрастна справедливост към всички страни, в това число и към противниците във войната.

2. Никоя държава или група държави не трябва да сключва съглашения, които могат да бъдат в противоречие с интересите на други държави.

3. В Обществото на народите не трябва да съществуват вътрешни съюзи, особени договори или съглашения.

4. В Обществото на народите не трябва да съществуват каквито и да е икономически комбинации; не трябва да се провежда икономически бойкот.

5. Не трябва да съществуват никакви тайни договори или съглашения...¹²⁰

Тези нови пет условия представляват допълнение към 14-те точки и четирите принципа от февруари и по същество оформят американската мирна програма както по отношение на нейните крайни цели, така и спрямо принципите, към които ще се придържат САЩ при изработването на договорите. В същата реч президентът отправя призив към правителствата на Антантата да изложат своите възгледи по въпросите на мира. Реакция няма и това дава основание на Уилсън да отбележи, че неговата реч не се харесва на империалистите от Англия, Франция и Италия¹²¹. На практика до края на войната правителствата на трите главни страни на Антантата не приемат официално 14-те точки на Уилсън, въпреки че негласно се примиряват с това американската мирна програма да стои в основата на преговорите по примирието с Германия¹²².

4. МИРНАТА ПРОГРАМА НА У. УИЛСЪН – КОРЕНИ, ОСОБЕНОСТИ, ЦЕЛИ, ЗНАЧЕНИЕ

Мирната програма на президента Уилсън има голямо значение както в историята на американската външна политика, така и в сферата на международните отношения. Уилсън не е първият американски президент, апелиращ за активна външна политика, но е първият, съчетал изолационизма с участието и лидерството на САЩ в една нова система на международни отношения, различаваща се коренно от тази преди Световната война. В същото време той е един-

ственият политик в края на войната, който има ясни и точно очертани възгледи за системата на международните отношения в следвоенния свят.

Цялостната мирна програма съдържа предложения, които могат да бъдат разделени в две групи. Първата от тях засяга въпроси, възникнали като конфликти преди или по време на войната. Тъй като в преобладаващата си част това са териториални въпроси, на преден план при тяхното разрешаване, според президента, трябва да стои принципът на националността. Този принцип трябва да бъде прилаган справедливо, без да се допускат компромиси, като на първо място трябва да взема предвид интересите на населението. Едновременно с националния принцип президентът смята за основна задача да се създават условия за свободно икономическо развитие (тук става въпрос за някои страни, на които трябва да се осигури свободен излаз на море). Окончателното съглашение по всеки териториален въпрос трябва да бъде изработено по такъв начин, че да не служи в бъдеще като повод за нови конфликти и войни. Тъй като някои териториални проблеми са изключително сложни и заплетени, предлага се решаването им да стане след съответното безпристрастно проучване. Принципет на справедливото зачитане на интересите на засегнатото население трябва да се прилага и при колониалните спорове.

Втората група принципни положения се отнася до структурата и дейността на бъдещото Общество на народите. В него трябва да влязат всички държави с еднакви права, независимо от това дали са малки или големи. Основни изисквания към бъдещите отношения между държавите са ликвидиране на тайната дипломация, разоръжаване (до степен, изисквана от вътрешнополитически съображения), „свобода на моретата“, премахване на всякакви ограничения от търговски характер (т. е. прилагането на принципа на „отворените врати“), забрана за всякакви икономически или политически комбинации, имащи за цел накърняване на правата и интересите на други държави. Построеното върху тези принципи Общество на народите трябва да стане основен регулатор в системата на новите международни отношения. То трябва да бъде в състояние да пази интересите на всички свои членове, да взема мерки срещу нарушителите, в крайна сметка да предотвратява избухването на нови войни и да предоставя широки възможности за икономически и политически просперитет на всички държави в света.

Прилаганата от президента нова система на международни отношения се различава коренно от тази преди Световната война. Изключването на затворените политически и икономически лагери и съглашения, основани на тайната дипломация, ликвидирането на милитаризма и навализма, прокарването на принципа на „отворените врати“ – всичко това трябва да доведе до ликвидирането на условията

за конфликти, подобни на тези, довели до Световната война, да създаде климат на международно доверие, в който всички държави, големи и малки, ще се ползват с равни права. Крайната цел на президента е създаването на международна общност, регулирана от световна организация, която да бъде в състояние да предотвратява военните конфликти и да осигурява свободно икономическо и политическо развитие на буржоазния строй. В рамките на тази общност Съединените щати трябва да играят водеща роля.

Въпреки че основните положения на мирната програма на президента са изложени през 1918 г., тя не е плод на внезапна, бърза инициатива. Корените на новото виждане за отношенията между държавите и особено новата роля, която трябва да играят САЩ в тях, могат да се забележат още в годините на първото президентство на Уилсън, а и преди това. Една важна особеност на формирането на външнополитическата програма на Уилсън е и нейната неразривна връзка с идеите му за вътрешни реформи, с които той влиза в Белия дом през март 1913 г.

По-горе споменахме, че след избирането му за президент Уилсън смята, че няма да се занимава сериозно с проблемите на външната политика. Но това изявление е по-скоро степенуване на важните проблеми, които президентът смята да разрешава. Цялото му внимание още в президентската кампания от 1912 г. е насочено към решаването на ред „болни“ вътрешни въпроси, които, според него, спъват нормалното развитие на американското общество. Със своята програма, известна под името „Нова свобода“, Уилсън става един от най-влиятелните политици на движението за либерални буржоазни реформи, започнало в САЩ в началото на века и известно с термина „прогресивна ера“.

„Прогресивната ера“ в американската политика е резултат от новите изменения, настъпили във всички области на икономическия и обществен живот на страната в края на XIX и началото на XX век. Без да се спираме подобно на същността на движението за либерални буржоазни реформи – то не е американски феномен, ще отбележим, че в САЩ тези реформи представляват отговор на растящото недоволство на широки обществени кръгове – средна и дребна буржоазия, фермери, работници, част от интелигенцията, от промените, настъпили в резултат от появата и развитието на т. нар. монополистически капитализъм. Дейността на бързоразвиващите се тръстове води до ограничаване на възможностите на средната и дребната буржоазия, създава нежелани социални конфликти с работниците и фермерите, засилва като цяло социалното недоволство в страната. Един от резултатите е развитието на радикални идеи сред част от средната и дребната буржоазия, разпространението на социалистическите идеи сред част от работниците и интелигенцията. Редица американски

политици виждат опасността от една не толкова отдалечена социална революция и наред с политиката на сила все повече си пробива път идеята за прокаране на определени социални и политически реформи. Политиката на либерален реформизъм започва още в годините на президентството на Т. Рузвелт, но прекъсва при неговия приемник Тафт. Това е и една от причините за спадане популярността на Републиканската партия, настъпилото разцепление в нея в навечерието на изборите от 1912 г., появата на Прогресивната партия и като краен резултат победата на Уилсън и демократите на президентските избори¹²³.

Предизборната програма на Уилсън започва да се изпълнява веднага след влизането му в Белия дом. Тя съдържа мерки в икономическата, социалната и политическата област.

Основните икономически реформи са прокарани в Конгреса в 1913–1914 г. Сред тях се открояват новата митническа тарифа, която снижава значително търговските мита и създава нови възможности за увеличаване на експорта. С 16-ата поправка на конституцията е въведен подоходния данък. Най-важната реформа е във финансовата област. Създава се Федерална резервна система с 12 регионални резервни банки под съвместния контрол на правителството и големите банкови корпорации. Целта на системата, която с известни промени функционира и до днес, е да се доведат до минимум опасните последици от финансовите кризи, разтърсващи периодично страната от началото на века. Крачка към ограничаване дейността на монополите е новото допълнение към антитръстовия закон на Шерман и създаването на Федерална промишлена комисия за контрол върху монополите.

Наред с чисто икономическите реформи, Уилсън прокара през Конгреса и известни мерки, насочени към задоволяването на интересите на нисшите социални слоеве. В антитръстовия закон се ограничава действието на предишното законодателство, насочено срещу профсъюзите. Приети са закони за 8-часов работен ден в железниците, закон за кредитиране на фермерите. 17-ата поправка на конституцията регламентира изборите на сенаторите с пряко гласуване¹²⁴.

Реформите на Уилсън са типична проява на нарастващата тенденция на намеса на държавата в икономиката. Стремешът на президента е, от една страна, да ограничи тези действия на монополите, които лишават дребната и средната буржоазия от възможността да намерят своето място в икономическата структура на страната, а, от друга, да се създаде такава хармония между големия и малкия бизнес, която да позволи по-интензивното развитие на американската икономика и осигуряване на активна външноекономическа експанзия¹²⁵.

Вътрешните реформи на президента Уилсън имат и важна социална страна. Основната цел е да се регулират социалните противоре-

чия, да се избегне още на далечните подстъпи опасността от социална революция. Тази страна на неговата програма е видяна и оценена от един от най-фанатичните противници на капитализма и привърженик на социалната революция – Ленин, който говори за Уилсън още в началото на първия му мандат: „За президент на Северноамериканските съединени щати е избран Уилсън, „демократ“... Значението на изборите – необичайно ясна и ярка проява на буржоазния реформизъм като средство за борба срещу социализма.“¹²⁶ Самият Уилсън не крие тази цел на реформите си. Неговото убеждение, че намесата на държавата в икономиката може да служи и на борбата със социалната революция, е споделено ясно и категорично през 1918 г., след болшевишкия преврат в Русия. В разговор с проф. Ексън Уилсън заявява: „Светът се е изменил радикално и аз съм убеден, че правителството трябва да върши много от това, което сега вършат отделни лица или корпорации. Аз съм убеден например, че много правителства трябва да вземат под контрол основните естествени ресурси... водната енергия, мините за въглища, залежите от нефт и т. н. Говоря така, именно защото не съм социалист. Мисля, че единственият път, по който можем да предотвратим комунизма, е да се предприемат мерки в този дух.“¹²⁷

Очевидно е, че вътрешнополитическата програма на Уилсън е с многоцелев характер. Тя има амбицията да обхване чрез кръг от либерални реформи важни области на икономическия и обществения живот на страната, да я изведе към нови икономически, социални и политически хоризонти, които ще ѝ позволят да стане образец на политически модел на съвременна буржоазна демокрация.

Външнополитическата програма на президента включва някои основни елементи от подхода му към вътрешните проблеми. Желанието на Уилсън е да се пренесе в системата на международните отношения тази икономическа, социална и политическа хармония, която е цел на вътрешните му реформи. Този път целта е глобална и е насочена към утвърждаването в международен мащаб идеите на буржоазния либерализъм, на реформирана система на буржоазната демокрация по американски модел, която да премахне старите пороци на предвоенния свят и да предложи нови хоризонти на човечеството в рамките на буржоазния строй.

Най-често срещаната трактовка в старата съветска марксистка историография на външнополитическата програма на президента Уилсън слага главното си ударение върху стремежа на Съединените щати да играят водеща роля в икономическото и политическото развитие на света след войната¹²⁸. Това заключение принципно е вярно, но в същото време ограничено, тъй като не показва всички страни на възгледите на Уилсън.

Конструирането на мирната програма на президента е свързано с американските концепции за отношението на САЩ към света. Идео-

логическите основи на Уилсъновия модел на следвоенни отношения и специално ролята на САЩ в тях са повлияни съществено от някои основни идеи на американския експанзионизъм¹²⁹.

На първо място, трябва да се отбележи неговата привързаност към идеята на Фр. Търнър за „границите“ в американската история. Уилсън и Търнър са лични познати, интелектуални съобщници и по признанието на президента, всичко, което той пише или заявява по тази тема е под влиянието на Търнър. Изказванията на Уилсън за необходимостта от „нови граници“ могат да се проследят още от средата на 90-те години. След влизането на Уилсън в Белия дом идеите на Търнър получават възможност да се превърнат в държавна политика и това не закъснява. В реч през първите месеци на своето президентство Уилсън заявява, че „САЩ произвеждат повече стоки, отколкото могат да консумират и ако не искат да бъдат задушени икономически, трябва да търсят нови пазари“¹³⁰. През април 1917 г. в лекция пред студентите от Колумбийския университет в Ню Йорк той е още по-категоричен, казвайки че търговията не признава държавни граници и индустриалците, следвайки националния флаг, трябва да разрушат затворените врати на други пазари¹³¹. Ясно може да се види как тези идеи са намерили място в мирната програма от 1918 г.

Уилсън е повлиян силно и от месианските идеи на Дж. Стронг и теорията на „явното предназначение“ на Дж. Фиск. Президентът е убеден, че американската политическа система е върховно постижение на буржоазната демокрация и в това отношение американците са изпреварили дори и такива страни като Англия и Франция. Това убеждение се засилва още повече след избухването на Световната война. Ето защо Уилсън смята, че Съединените щати могат да служат като политически идеал на Стария свят и той трябва да се обърне към САЩ за „онова морално вдъхновение, което стои в основата на свободата“¹³².

В търсенето на мястото на президента Уилсън сред видните политически фигури в американската и световната история, някои историци свързват неговите възгледи за икономическа и политическа експанзия с развитието на теорията и практиката на т. нар. „идеалистически империализъм“. Този термин включва в себе си не само желанието за експанзия на американския модел на развитие, а и провеждането на ограничен социален и политически реформизъм, което е главната му отличителна черта от „традиционния империализъм“, провеждан от великите сили в Европа¹³³.

Явно е, че в основата на виждането на президента за водещата роля на САЩ в следвоенния свят са залегнали както някои негови идеи за вътрешни реформи, така и част от основните концепции на американския експанзионизъм.

Утвърждаването на САЩ като световен лидер не е обаче единствената цел на мирната инициатива на президента. Тя е съпътствана и от стремежа за борба с две опасности, които според президента заплашват световния буржоазен строй и могат да доведат до подронване на неговите основи. Първата от тези опасности е т. нар „империализъм“ в политиката на европейските сили, довел до световния конфликт, а втората – идеите на социалната революция, прераснали в реалност след болшевишкия преврат от ноември 1917 г. В цялостната външнополитическа концепция на президента борбата срещу тези две опасности заема не по-малко място от проектираното световно лидерство на САЩ.

Широтата на целите на американската мирна програма не се изгражда изведнъж, а е плод на натрупване на убеждения в годините на войната. Основно място тук заема разбирането на президента за причините и характера на самата война.

В своите програмни речи президентът има много изказвания за корените на войната, но по разбираеми тактически причини те представяват главно обвинение срещу Германия. След края на мирната конференция обаче, когато през есента на 1919 г. Уилсън води усилена пропаганда за ратификация на Версайския договор, в който е включен уставът на Обществото на народите, той се спира отново на този въпрос. В реч пред многолюден митинг в Сен Луи на 5 септември той заявява: „Ще се намери ли сред вас поне един мъж, една жена или едно дете, което да не знае, че семената на войната в съвременния свят са породени от промишленото и търговското съперничество? Истинската причина за завършилата война се крие в това, че Германия се опасяваше нейните търговски съперници да не вземат връх над нея, а причината поради която някои държави обявиха война на Германия бе в техните опасения от търговското надмощие на Германия... Тази война започна като търговска и промишлена, а не като политическа война.“¹³⁴ В това изказване на президента се открояват два пункта. Първият от тях е разбирането, че военният конфликт е възникнал от икономическото и търговското съперничество между европейските държави и следователно е плод на остарелите принципи в международните отношения. От тези думи на президента може да се стигне до извода, че при старата система на международни отношения опасността от избухването на нова война не може да бъде избягната. Вторият важен пункт в речта на президента е признанието, че между противниците не съществуват политически разногласия. Тази констатация е в състояние да подсили извода от първото твърдение, за да се стигне до трактовка, според която може да се твърди, че войната е присъща на капиталистическото общество. На пръв поглед изводите от тази реч на президента съвпадат с някои основни моменти от теорията на Ленин за империализма. Но това е само на пръв поглед и само частично.

Понятието „империализъм“ съществува в концепцията на Уилсън за войната, но то има своеобразен характер. Уилсъновата концепция за империализма е обоснована от гледната точка на американския буржоазен либерализъм и реформизъм и притежава някои характерни черти.

Първата от тях намираме във факта, че президентът рядко използва термина „империализъм“, като го замества с по-абстрактния „автократия“. Именно този термин присъства в основния лозунг на президента, обосноваващ влизането на САЩ във войната – война на демокрацията срещу автократията. Този термин е сборен и включва в себе си различни елементи. Автократичен нарича Уилсън режима на управление в Германия, включвайки тук черти като липса на отговорност на правителството пред народа, ограничаване на политическите права, милитаризма. Присъщи на автократичните режими са също проявите на политика на силата по суша и море, териториалните анексии, протекционизма, секретната дипломатия. По различни поводи в различни речи, изявления и документи Уилсън поставя отделни или всички тези черти на автократията като причини за избухване на войната. Ето защо терминът „автократия“ в случая се явява сборен и заменя понятието „империализъм“, което президентът отбягва, не желайки обвързване с терминология, която в повечето случаи е използвана предимно от социалистите.

Друга характерна черта на президентската концепция за империализма е убеждението му, че той не е неотделима част на обществото, не представлява етап в неговото развитие. Според президента империализмът е политика или сбор от методи във външната политика, които образуват системата, довела до избухването на Световната война. Тази трактовка на понятието „империализъм“ е напълно противоположна на теорията на Ленин и се доближава до тази на теоретика на центризма в германската социалдемократия К. Кауцки¹³⁵. Изводът от последвалите разсъждения е ясен – отхвърлянето на неправилната политика (империализмът) не засяга устоите на буржоазното общество, а само го освобождава от един от неговите пороци. Този подход към империализма е една от причините за популярността на президента сред социалистическите и пацифистките кръгове в Европа.

Трета характерна черта на президентската концепция за империализма е виждането, че империализмът не е присъщ на американското общество, че неговият произход е европейски. Това убеждение на президента е декларирано още в речта му от май 1916 г., когато той заявява, че САЩ нямат нищо общо с причините и целите на войната и пронизва почти всички негови изказвания до края на войната. Според президента, благодарение на доктрината Монро, САЩ нямат нищо общо със системата на международните отношения в Европа и следователно не носят отговорност за избухналия конфликт.

Логиката на този възглед на президента е приложена, както вече споменахме по-горе, и в терминологията на американския статут във войната – САЩ участват в нея не като съюзници на Антантата, а като „асоциирана сила“.

Обвинението в автократия в годините на войната е отправяно най-често срещу Германия и по-точно срещу нейното правителство. На него се вменява вината за разпалването и продължаването на конфликта. Но без да се обявява публично, президентът изпитва големи съмнения в наличието на елементи от империалистическата политика и в лагера на Антантата. Това се отнася до тези консервативни кръгове в правителствата и общественото мнение в Англия, Франция и Италия, които се противопоставят на някои от основните принципи на американския подход към мира. Това съмнение се засилва и утвърждава след запознанството с част от тайните договори на Антантата¹³⁶.

Типичен представител на автократията в лагера на Антантата президентът вижда в самодържавна Русия. Липсата на демокрация в страната, завоевателните планове по отношение на Проливите, полския и финландския национален въпрос са смятани от президента като явни прояви на империалистическата политика.

Участието на Русия в Антантата прави уязвима концепцията на президента за война на „демократията срещу автократията“. Ето защо вестта за Февруарската революция в Русия е посрещната в Белия дом с облекчение. Победата на буржоазната демокрация в Русия прави президентската концепция за войната обоснована, облекчава влизането на САЩ във войната и дава възможност за широка пропагандна дейност. Още на 20 март на заседание на правителството Уилсън приветства руската революция, а два дни по-късно, преди страните на Антантата, САЩ признават Временното правителство¹³⁷.

Очакванията на президента, че победата на буржоазната революция в Русия ще позволи да се обоснове по-ясно концепцията му за борба на „демократията срещу автократията“ и за нова система на международните отношения се сбъдват. Още през април 1917 г. Петроградският съвет, ръководен тогава от меншевики и есери, приема лозунга за „мир без анексии и контрибуции“¹³⁸. Този лозунг е поддържан и на Първия всеруски конгрес на Съветите в началото на юни¹³⁹. Искането за „мир без анексии и контрибуции“ влиза в програмата на първото коалиционно правителство от 6 май, както и в програмите на следващите правителства от 8 юли и 25 септември¹⁴⁰. Лозунгът за „мир без анексии и контрибуции на основата на самоопределението на народите“ е развит подробно в поръчението, което Централният изпълнителен комитет на Съветите дава на своя делегат Скобелев за предстоящата през септември 1917 г. конференция на съюзниците в Париж. В него залягат искания за „свобода на моретата“, премахване

на икономическите блокади и сепаративните митнически съюзи, ликвидирани на тайната дипломация и тайните договори, постепенно разоръжаване по море и суша, евакуация на войските на Централните сили от Русия, Белгия, Франция, Сърбия, Черна гора и Румъния, провеждане на плебисцити в Елзас, Лотарингия, спорните райони на Балканите и Тирол, създаването на Лига на мира, в която всички държави да бъдат равни помежду си¹⁴¹. Съвпаденията между исканията на Съветите през лятото на 1917 г. и основните пунктове на мирната програма на президента са много и това е една от причините за подкрепата, която Уилсън оказва на Временното правителство. Очевидно е, че ако тази концепция за мира бе реализирана, тя щеше да представлява сериозен принос и подкрепа на борбата на президента за ликвидирани на политиката на империализъм според неговата трактовка.

Болшевишкият преврат нанася удар както върху предреволюционния подход към проблемите на мира, така и върху цялостната програма на президента Уилсън. Наистина правителството на Ленин запазва основната част на мирната програма на Съветите за „мир без анексии и контрибуции на основата на самоопределението на народите“, но този лозунг служи на нови цели, съчетан е с други условия и искания. Още на Първия конгрес на Съветите болшевишката фракция предлага борбата за постигане на мир да се съчетае с борбата на угнетените класи с техните буржоазни правителства, т. е. борбата за мир да се съчетае със социалистическа революция¹⁴². Подобни цели преследва и започналото от болшевиките публикуване на тайните договори на царското правителство, с което се прави широка пропаганда за т. нар. „народната дипломация“ и „нова съветска външна политика“, като всъщност с публикацииите болшевиките се стремят да създадат антиправителствени настроения и създаване на условия, стимулиращи класовата борба и революцията в Европа.

Естествено болшевиките разбират, че в съществуващите условия да се изпълни тяхната програма е много трудно. Самият Ленин смята, че искането за „мир без анексии и контрибуции“ е реализуемо само при условие, че се извърши социалистическа революция и то не в една, а в няколко държави¹⁴³. Ето защо в Декрета за мир условията на съветското правителство не са представени в ултимативна форма и то заявява съгласието си, че е готово да обсъди и други условия, които могат да доведат до бързото сключване на мир. На практика Съветското правителство сключва Брестлитовския договор съвсем не според принципа за „мир без анексии и контрибуции“, но тактиката на Ленин и неговите привърженици в последна сметка се оказва оправдана.

По-горе отбелязахме влиянието на Декрета за мир върху момента на публикуването на мирната програма на Уилсън и нейната такти-

ческа цел – задържането на Русия във войната. Но освен това програмата на президента придобива и друг, много по-важен аспект. На изпитание е подложена идеологическата основа на Уилсъновия подход към войната и мира. На концепцията на президента за империализма като политика, причинила Световната война и основна пречка за постигането на стабилен демократичен мир, сега е противопоставена концепцията на Ленин. Неговото схващане за империализма като етап в развитието на капиталистическото общество води до естествения извод, че премахването на империализма може да стане само по пътя на ликвидирането на капиталистическото общество чрез социалистическа революция. Или казано накратко, Уилсъновата концепция за нова международна система разчита на буржоазнодемократични реформи в областта на международното право, докато Ленин смята социалната революция като необходимо условие за нови отношения между държавите.

Годините на войната носят в съзнанието на милиони хора разочарование в системата на духовните ценности, създадена през втората половина на XIX и началото на XX в. – периодът, който европейският свят успя да изживее без големи социални, политически и военни сътресения. Вярата в постиженията на европейската и световната цивилизация, в духовните ценности на човечеството бяха разбити от грохота на оръдията по бойните полета. Не само нисшите социални слоеве, но и голяма част от дребната и средната буржоазия бяха разочаровани от политическата система, която не само не успя да предотврати войната, но и не съумя да намери бърз изход от нея, подлагайки на унищожение милиони човешки същества. В тази обстановка един от отговорите на проблемите на съвременния свят дават идеите на болшевишката революция, които отричат самите устои на капитализма. Но не всички са готови да приемат тези идеи и търсят други решения на проблема за бъдещото развитие на човешката цивилизация.

Идеите на президента Уилсън, намерили място в неговата мирна програма, представляват вторият сериозен отговор. Уилсън е убеден, че буржоазният свят е заплашен от две главни опасности – империализмът и социалната революция. При това втората опасност е несравнимо по-голяма и борбата с нея е по-сложна. Ако срещу империализма може да се приложи сила, то в борбата срещу социалната революция силата може да се окаже недостатъчна или изобщо неприложима. Това убеждение Уилсън споделя пред партньорите си на мирната конференция в Париж, заявявайки че да се спре революционното движение е все едно да се спира наводнение с метла¹⁴⁴. Като средство за борба с идеите на социалната революция Уилсън предлага нова реформирана система на международни отношения по американски модел, която, премахвайки крайностите на стария империализъм,

ще предложи нови политически хоризонти на буржоазното общество.

Този подход на президента е далеч по-сложен от прекия отговор от позиция на силата, към който се придържат неговите партньори от Антантата, а и част от американския политически елит¹⁴⁵. Новото мислене в областта на международните отношения, което предлага Уилсън, почива върху идеологията на буржоазно-либералния реформизъм, трудно приеман от европейските привърженици на старите методи във външната политика. Мирната програма на президента обаче е далеч по-далновидна и представлява наистина сериозен отговор на идеите на социалната революция.

5. МИРНАТА ПРОГРАМА НА УИЛСЪН НА ПАРИЖКАТА КОНФЕРЕНЦИЯ – УСПЕХИ И НЕУСПЕХИ

След подписването на примирието на 11 ноември 1918 г. в САЩ започва непосредствената подготовка за мирната конференция. За президента и неговото обкръжение е ясно, че налагането на американския подход към мира ще бъде трудно, тъй като на конференцията ще срещне съпротивата на главните страни от Антантата – Англия, Франция и Италия. Още при подписването на примирието става ясно, че въпреки съгласието на Антантата то да стане на основата на 14-те точки на президента, американската мирна програма не е приета официално, а само като временен компромис¹⁴⁶. Ето защо президентът и неговите сътрудници се готвят за тежки и сложни преговори.

Краят на войната носи на президента и неговата Демократическа партия вътрешнополитически затруднения. През ноември 1918 г. се провеждат междинни избори за 66 конгрес, на които демократите губят значителен брой гласове, а републиканците получават мнозинство и в двете камари. От особено значение е мнозинството на републиканците в Сената, тъй като по конституция той има правото да ратифицира външните договори, сключени от изпълнителната власт. Резултатите от изборите представляват не само удар върху концепцията на Уилсън за приоритета на президентската власт над тази на Конгреса. Те го поставят в трудно и неизгодно положение пред неговите бъдещи партньори в Париж. Ръководителите на главните страни на Антантата (Англия, Франция и Италия) Лойд Джордж, Клемансо и Орландо идват на конференцията, ползвайки се с подкрепата на своите парламенти и общественото мнение. Единствен Уилсън не може да разчита напълно на Конгреса и това може да бъде използвано от неговите партньори в Париж като средство за натиск.

Неизгодната вътрешнополитическа позиция на президента е затруднена допълнително от две решения, отнасящи се за състава на американската мирна делегация. Първото от тях е намерението на президента да оглави лично делегацията. Това решение е без преце-

дент в американската история, защото досега действащ президент не е напускал страната. Тази традиция се допълва от конституцията, която задължава президента да подписва в срок от десет дни гласуваните от Конгреса актове. Въпреки съвета на сътрудниците си, Уилсън не променя решението си¹⁴⁷.

Гняв сред републиканците в Конгреса предизвиква и фактът, че от близо 1300 членове на американската делегация, техните представители се броят на пръсти¹⁴⁸. А сред петте главни делегати е включен само един републиканец – бившият посланик във Франция Х. Уайт, който от дълги години се е оттеглил от активна дейност в Републиканската партия. Допълнителен отрицателен вътрешнополитически ефект има и решението Сенатът да не бъде представен в делегацията, за разлика от мирната конференция в Париж през 1898 г., когато се решаваше мирният договор с Испания¹⁴⁹.

В резултат на всичко това в навечерието на отпътуването на президента за Париж срещу него се оформя силен вътрешнополитически фронт. Главният му водач, виден републиканец и председател на комисията по външните работи Хенри Кабът Лодж дори предупреждава английския премиер Лойд Джордж за слабостта на положението на Уилсън, а бившият президент Теодор Рузвелт заявява публично, че Уилсън не е упълномощен да говори от името на американския народ¹⁵⁰. Въпреки че президентът запазва своя оптимизъм и по време на пътуването заявява на сътрудниците си, че има подкрепата на народа¹⁵¹, той отчита нарастващата съпротива срещу него в Конгреса и на конференцията се стреми да избегне решения и формулировки, които могат да затруднят ратификацията на мирните договори.

Президентът Уилсън пристига в Европа с авторитета на политик, предложил всеобхватен план за разрешаването на глобалните проблеми и осигуряването на световен мир. При посещенията му през декември и началото на януари в Париж, Лондон, Рим и други градове той е приветстван от официалните власти и тълпи от хора с почести и емоции, оказвани рядко на чуждестранен държавник. Навсякъде му се присвояват почетни звания, пресата пише за него със суперлативи¹⁵². Така още преди началото на конференцията в очите на общественото мнение Уилсън си осигурява висок обществен авторитет, необходим му като помощно средство за реализирането на неговата мирна програма. Изглежда, че пречките за налагането на американския подход към мира ще бъдат минимални.

Официално мирната конференция в Париж се открива на 18 януари 1919 г. Още в началото е решено, наред с пленарните заседания, да се съставят по-малки органи за решаването на конкретните въпроси около мирните договори. Така се създава Съветът на 10-те, в който влизат главите на делегациите и външните министри на петте

главни страни – САЩ, Англия, Франция, Италия и Япония. По-късно се конструира Съветът на 5-те и Съветът на 4-те. В последния вземат участие Уилсън, Лойд Джордж, Клемансо и Орландо. В дните на обтягане на отношенията с Италия, когато Орландо напуска конференцията, основен орган става „Голямата тройка“ – Уилсън, Лойд Джордж и Клемансо. За разрешаването на специфичните въпроси, изискващи задълбочено проучване, се създават специални комитети и комисии. Създава се и Централна териториална комисия, през която минават въпросите около окончателното оформяне на териториалните граници¹⁵³.

Още в първите заседания на конференцията става ясно, че между главните участници има големи различия в подхода към редица въпроси – съдбата на Германия, колониите, руския въпрос, италианските искания, устава на бъдещото Общество на народите. Ръководителите на Антантата и най-вече Клемансо са привърженици на изработването на мирните договори от позиция на силата, т. е. на принципи, свършено противоположни на тези, провъзгласени от американския президент. Неслучайно по-късно ще бъде отбелязано, че на конференцията се сблъскват два подхода – този на президента Уилсън и на привържениците на т. нар. „картагенски мир“¹⁵⁴.

За президента най-важният проблем на конференцията е свързан с изработването на устава на Обществото на народите. Смятайки го за панацея за избягване на всички бъдещи конфликти и лост за прокарване на американското политическо и икономическо влияние в следвоенния свят, Уилсън иска и налага този въпрос да бъде решен на първо място. Тази настойчивост на президента има и друго основание. Представителите на Антантата смятат, че първо трябва да се изработят мирните договори и след това устава на Обществото. Към това становище се придържа и републиканска опозиция в Американския конгрес. Това означава, че на практика президентът трябва да представи за ратификация в Сената два различни документа. Уилсън възнамерява да избегне това, като включи устава на ОН в мирните договори и по този начин да обвърже ратификацията на договорите с устава на Обществото на народите.

На второто пленарно заседание на конференцията на 25 януари се взема решение за създаване на Обществото на народите. За изработване на проектоустава е създадена комисия, начело с президента Уилсън¹⁵⁵. В основата му залагат проекта на президента и един английски проект, дело на Р. Сесил и южноафриканския генерал Смитс¹⁵⁶. Работата в комисията е много напрегната и проектът е изработен бързо. Първото заседание на комисията е на 3 февруари, а последното – на 13. На 14 февруари проектоуставът е одобрен по принцип на пленарно заседание¹⁵⁷.

В проектоустава на ОН намират място много от идеите на пре-

зидента, изложени в неговата мирна програма. Принципите за намаляване на въоръженията (чл. 8), колективната сигурност (чл. 10), мерките за запазването на световния мир (чл. 11), международния арбитраж (чл. чл. 12–15), въвеждането на колективни санкции срещу държавата агресор (чл. 16), публичността на международните договори (чл. чл. 18–20) и др. са безспорна крачка напред в създаването на нова система на международни отношения¹⁵⁸.

Някои от основните идеи на президента обаче не са приети. Пример за това е неуспехът му да наложи принципа на „отворените врати“. Този принцип е отклонен от упоритата съпротива на Франция. По същия начин поради английската опозиция дори не се поставя за обсъждане въпроса за „свободата на моретата“. Частична компенсация за тези неуспехи са отхвърлянето на френското искане за създаване на международна въоръжена сила под контрола на ОН. При създамата се обстановка в Европа след края на войната тази армия би се намирала несъмнено под френско влияние, тъй като Англия е традиционно слаба в сухопътните си войски, а САЩ не могат да участват в нея поради географския фактор и почти сигурната опозиция на Конгреса.

Един от проблемите, който президентът смята, че е разрешил успешно, макар и частично в Устава на новата организация, се отнася до колониите. Съгласно идеите му, САЩ трябва да се борят за либерализация на колониалния режим и постепенното „отваряне“ на колониите за всички заинтересувани страни и най-вече за самите Щати. Но съзнавайки очевидната опозиция на Англия и Франция, още в навечерието на конференцията президентът се съгласява с мнението на полк. Хауз, отразено в коментарите на 14-те точки, обсъждането на колониалните въпроси да се ограничи само за германските колонии и някои части от разпадащата се Османска империя¹⁵⁹. Стремейки се да избегне простото разделяне и анексията на тези територии, президентът предлага идеята за т. нар. „мандатна система“. Тя предвижда предаването на управлението на бившите германски колонии и някои части от територията на Османската империя на членове на Обществото на народите в качеството им на мандатори. Управлението на подмандатните територии трябва да става под контрола на ОН. Във вижданията на президента мандатната система представлява известна модификация на принципа на „отворените врати“, който впоследствие може да се разпростре и в други части на света. Естествено тази идея представлява съставна част от намерението да се разпространи американското политическо и най-вече икономическо влияние в тези територии¹⁶⁰.

В Устава на ОН са предвидени три вида мандата в зависимост от положението на съответната територия. Мандатите от група „А“ включват територии, принадлежащи по-рано на Османската империя – Сирия,

Палестина, Армения, Цариград и Проливите. За последните два мандата предвижданията са те да бъдат поети от САЩ¹⁶¹. Мандатите от група „В“ включват бившите германски колонии в Централна Африка, а тези от група „С“ – германските колонии в Югозападна Африка и Тихия океан. За тези мандати, както и за останалите от група „А“ главни претенденти са Англия и нейните доминиони, Франция, Италия и Япония.

Един от главните неуспехи на президента в Устава на ОН е въпросът за начина на гласуване в Общото събрание на организацията. Според параграф 3 всеки член на ОН притежава в Събранието един глас. Но под натиска на Англия като самостоятелни членове в Обществото са приети Канада, Южна Африка, Австралия, Нова Зеландия и Индия. Това дава на Британската империя общо шест гласа. Като се прибавят към тях и гласовете на някои от малките държави, намиращи се в орбитата на британското политическо влияние, става ясно, че при всички важни решения Англия може да си осигури стабилно мнозинство в Общото събрание на ОН. При това положение не може да става дума за някакво надмощие на САЩ в Общото събрание, тъй като те притежават само един глас, а още нямат необходимото политическо и икономическо влияние над малките държави, членове на Обществото на народите.

Тези и някои други компромиси, допуснати от президента при изработването на Устава, бързо стават обект на силна критика от опозицията в Конгреса, появила се в края на февруари.

На другия ден след приемането на Устава от конференцията президентът заминава обратно за Вашингтон, където трябва да закрие сесията на Конгреса. На 26 февруари, три дни след пристигането си, президентът кани на вечеря в Белия дом членовете на комисиите по външните работи в Камарата на представителите и Сената. Целта на тази среща е да се запознаят конгресмените с Устава на ОН и да се разбере тяхното мнение. По време на разговора става ясно, че противниците на президента, водени от сенаторите републиканци Лодж и Нокс, ще се противопоставят на Устава в предложения вариант. Основните им възражения се свеждат до няколко пункта: невключването на доктрината Монро в Устава, липсата на осигуровка, че ОН няма да се намесва във вътрешните работи на САЩ, липсата на ясни условия за напускането на Обществото на народите, липсата на признание на правото на Конгреса да има последната дума по такива важни въпроси като войната и мира¹⁶².

Най-големият удар срещу президента е нанесен преди той да отпътува обратно за Париж. На 4 март, последния ден от сесията на Конгреса, сенаторът Лодж внася в Сената подписания от 39 републикански сенатори т. нар. „раунд робин“, в който се призовава президентът да насочи вниманието си към изработването на мирния дого-

вор с Германия и да отложи решаването на въпроса за Обществото на народите за по-внимателно и обстойно обсъждане. Заедно с това в заявлението се казва, че: „Уставът на Обществото на народите във формата, предложена сега от конференцията не може да бъде приет от САЩ.“¹⁶³

Запознат с документа на опозицията, преди да отпътува Уилсън произнася голяма реч в Ню Йорк, в която заявява, че е решен да изпълни докрай задачата си в Париж и ще се завърне оттам с документ, който ще съдържа не само мирния договор с Германия, но и Устава на Обществото на народите, тъй като мирния договор и Устава са неразривно свързани¹⁶⁴. С това на практика вече е обявена войната между президента и републиканците в Конгреса за ратификацията на мирните договори.

Въпреки своята решителност да се наложи над опозицията в Сената, президентът разбира, че в известна степен трябва да се съобрази с нея. Ето защо в последвалите заседания на комисията за Устава той предлага да се направят изменения с оглед включването на доктрината Монро, както и осигуровката за ненамеса на ОН във вътрешните работи на своите членове. Обосновавайки своите нови предложения, президентът произнася силно впечатляваща реч и съумява да получи съгласието на Л. Джордж и Клемансо¹⁶⁵. На 28 април на пленарно заседание окончателният текст на Устава на Обществото на народите е приет.

Приемането на Устава във варианта, предложен от президента Уилсън, представлява несъмнен успех на неговата мирна програма. Наистина има известни отстъпления от първоначалните му идеи и принципи, но те са неизбежни в подобни преговори, където окончателното съгласие може да бъде постигнато само чрез взаимни компромиси. Самият факт на образуването на световна организация, чиято цел е регулирането на отношенията между държавите в световен мащаб, представлява сериозна реформа в системата на международните отношения. Разбира се, новата организация сама по себе си не може да гарантира запазването на мира и бъдещето трябва да покаже доколко тя е дееспособна и доколко целите, вложени в нейния Устав, ще бъдат изпълнени. Наистина историята на Обществото на народите в периода между двете световни войни показва, че то не е напълно способно за изпълни задачите, заради което бе създадено. Причините за това са различни и не спадат към предмета на това изследване. Но крайният неуспех на ОН не може и не трябва да бъде вменяван като вина на неговия създател.

На първия етап на конференцията президентът Уилсън успява да наложи по-голямата част от идеите си за реформа на системата на международните отношения в следвоенния свят. Сега му предстои да участва в изработването на мирния договор с Германия, като приложи

принципите, обявени в мирната му програма. Тук обаче президентът изпитва несравнимо по-големи затруднения. Ако главните му партньори се оставят да бъдат убедени сравнително лесно в абстрактните принципи на Устава на ОН, които трябва да определят отношенията в бъдеще, то по въпроса за „наказанието“ на Германия тяхната позиция е далеч по-твърда и непреклонна. Втора допълнителна трудност за президента настъпва след откритото противопоставяне от страна на опозицията в Конгреса. Неговите партньори са склонни да използват слабостта на позицията му, а освен това смятат, че е време президентът да им „върне“ отстъпките, направени от тях по въпроса за Обществото на народите.

Основният въпрос на следващия етап на мирната конференция е германският. Същността на американската позиция по отношение на Германия е да се ликвидира възможността тази страна отново да заплашва световния мир, да се отслаби нейното влияние в Европа и в света, да се подрони външноикономическата ѝ експанзия, конкурираща американската. В същото време президентът и неговите съветници не желаят пълното отслабване на Германия, което би довело до нарушаване на равновесието в Европа. Още при пристигането си за конференцията Уилсън заявява пред журналисти, че мирният договор с Германия не трябва да бъде „грабителски“. В противен случай САЩ са готови да сключат сепаративен договор с Германия¹⁶⁶.

Стремежът на САЩ да се изработи умерен договор с победена Германия е продиктуван и от ясно съзнаваната заплаха от разпространението на идеите на болшевиизма в Централна Европа. Уилсън разбира, че налагането на тежки мирни условия биха могли да доведат до политическа нестабилност и утвърждаване на левите сили в страната. Характерно в това отношение е неговата позиция в подкрепа за оказване на широка продоволствена помощ с цел да се поддържа стабилно правителство срещу опасността от болшевиизма¹⁶⁷.

В отношението си към проблемите на германския договор САЩ са поддържани в известна степен и от Англия. С победата над Германия тя е успяла да постигне основните си цели – унищожаването на германската военноморска сила, ликвидирането на германската хегемония в Централна Европа. Англия е на път да установи контрол и върху голяма част от германските колонии. Но подобно на САЩ, Англия не желае нарушаване на равновесието в Европа и замяната на германската хегемония с френска. Л. Джордж споделя и опасенията на президента от засилването на болшевишката опасност в Германия¹⁶⁸.

Най-горещият привърженик на т. нар. „картагенски мир“ за Германия е френският премиер Ж. Клемансо. Още в началото на конференцията той представя широка програма, целяща отслабването на Германия като първа сила в Европа. Основните искания на Клемансо

включват предаването на Саарската област на Франция, граница по р. Рейн, образуване на независима германска държава по десния бряг на Рейн, изплащане на големи контрибуции¹⁶⁹. Франция поддържа и полските искания за Горна Силезия и част от Западна Прусия, отделянето на Източна Прусия от останалата част на Германия посредством полски коридор до Данциг, предаването на Судетската област на новообразуваната Чехословакия. Франция възразява категорично против идеята за „аншлус“ между Германия и немската част от бившата Австро-Унгария¹⁷⁰. Към основната идея, вложена в системата на малките държави, граничещи със Съветска Русия като „санитарен кордон“ срещу болшевишкото влияние, Франция се стреми да добави и функцията на антигермански блок.

По въпросите за границите на Германия, разисквани в края на март, в Съвета на 4-те избухват остри спорове. Уилсън, подкрепян донякъде от Л. Джордж, се противопоставя на френските искания за Саарската област, границата по Рейн и образуването на отделна германска държава в Рейнската област¹⁷¹. Стига се даже дотам, че Клемансо напуска едно от заседанията. За напускане започва да говори и президентът, който в началото на април нарежда да се подготви отпътуването му от Париж. Но и двете страни разбират, че е необходим компромис и в началото на април той е постигнат. Саарската област е поставена под контрола на Обществото на народите с възможност за плебисцит след 15 години, демилитаризира се 50 км ивица по брега на Рейн, левият му бряг е окупиран от френски войски. САЩ и Англия се съгласяват да сключат гаранционен пакт с Франция срещу евентуална нова опасност от страна на Германия. От своя страна Клемансо сменя възраженията си по въпроса за включването на доктрината Монро в Устава на ОН¹⁷².

До остри спорове се стига и по въпроса за репарациите. Още след края на войната Л. Джордж и Клемансо правят публични изявления, че „Германия ще плати за всичко“. В началото на конференцията френската делегация предлага репарационна сума от 200 млрд. долара. Английските искания са умерени, тъй като Англия не желае отслабването на Германия до положението на второстепенна сила в Европа. Първоначално английските искания са за сума от 120 млрд. долара, а после се снижават до 47 млрд. долара¹⁷³. Американската позиция от своя страна съдържа искания за минимален обем на репарациите с включване на окончателната сума в текста на мирния договор. Сумата, която американските експерти смятат за възможна за изплащане, варира от 12 до 40 млрд. долара, а самият президент споменава 25 млрд. долара¹⁷⁴.

Въпросът за репарациите в специалната комисия се усложнява от искането на експертите на Антантата да се обвържат репарациите с техните военни дългове към САЩ, но американските представители категорично отхвърлят тази идея. Накрая се стига до компромисното

решение въпросът за окончателната сума на репарациите да се предаде на специална комисия, която да завърши своята работа до 1 май 1921 г.¹⁷⁵ На практика искането на американската делегация да се фиксира сумата на репарациите в германския мирен договор не се осъществява. След отказа на Конгреса да ратифицира мирните договори, въпросът за репарациите остава да бъде решен само от Антантата от позицията на победителя.

В хода на конференцията президентът Уилсън влиза в остър конфликт и с италианските представители. Спорът се заражда по повод претенциите на Италия за Далмация и Фиуме. Президентът отказва да признае всички италиански искания, които се базират на тайния договор между Италия и Антантата от 'април' 1915 г. Приемайки граница в полза на Италия в Тирол, Уилсън се противопоставя на претенциите ѝ за Истрия и Фиуме, като прави предложение, според което Фиуме остава в границите на новата югославянска държава¹⁷⁶. На 20 април италианският премиер Орlando заявява, че той няма да подпише германския договор, ако не се реши в полза на Италия въпросът за Адриатика. Три дни по-късно президентът се решава на необикновена стъпка, като предоставя на пресата своето предложение. На другия ден Орlando публикува своя отговор и заедно с всички италиански представители напуска Париж¹⁷⁷.

Демонстративният жест на италианския премиер не прави необходимото впечатление. Той не получава подкрепата на съюзниците си от Антантата. Съзнавайки, че отсъствието им от Париж и особено от церемонията по представянето на мирния договор на Германия, предвидена за 7 май, не е в тяхна полза, Орlando и останалите членове на италианската делегация се завръщат на конференцията. По предложение на полк. Хауз и Тардьо се стига до компромис, според който Фиуме става свободен град и по-голямата част от Далмация се предава на югославянската държава¹⁷⁸. Твърдата позиция на президента изиграва своята роля за ограничаване на прекомерните искания на Италия, но окончателното решение на италианските претенции на Балканите, в Средиземно море и Мала Азия остават за разрешаване в следващите етапи на конференцията, когато САЩ вече се оттеглят от нея.

Временната криза, възникнала след напускането на италианците е използвана умело от японците. Още в началото на конференцията те предявяват искане за получаване на германската арендна територия Шантунг в Китай, базирайки се на своето участие във войната. Освен това Япония иска и германските колонии в Тихия океан, лежащи на север от екватора¹⁷⁹. На тези искания веднага се противопоставят китайските представители и въпросът е отложен.

В края на април, използвайки напускането на италианската делегация, японците искат незабавното решаване на въпроса. Те получават подкрепата на Англия и Франция. В американската делегация настъпва

роенията са срещу японските искания, тъй като те нарушават доктрината на „отворените врати“, която включва гаранции за териториалната цялост на Китай. Държавният секретар Р. Лансинг дори заявява, че е по-добре Япония да остане извън Обществото на народите, отколкото да ѝ се предаде част от Китай и с това да се нанесе удар върху американското влияние в Далечния изток¹⁸⁰. Полковник Хауз се колебае по тактически причини. Президентът е подложен на силен натиск и създалата се криза с италианците, предстоящото приемане на устава на ОН и англо-френската подкрепа на японските искания го принуждават към компромис. Член 156 до 158 на германския договор прехвърлят правата на Германия в Шантунг върху Япония¹⁸¹. Отстъпката на президента по въпроса за Шантунг представлява нова брънка във веригата на неговите неуспехи на мирната конференция.

На 7 май в двореца *Трианон* във Версай готовият мирен договор с Германия е предаден на нейните делегати. След проучване на условията германската страна предявява искания за промяната на ред клаузи. Под натиска на Клеманско възраженията са отхвърлени. На 28 юни в тържествена обстановка в Огледалната зала на Версайския дворец, там, където през януари 1871 г. бе обявено създаването на Германската империя, мирният договор е подписан от германските представители.

С изработване Устава на ОН и подписването на германския мирен договор президентът Уилсън смята, че е постигнал две от големите цели на своята мирна програма – създадена е световна организация за поддържането на мира и е отстранена (според него) опасността от германския империализъм. Сега остава да се разреши и третата главна цел на неговата програма – премахване на заплахата от социална революция, ликвидиране на опасността от разпространение на болшевизма.

Отношението на САЩ и Антантата спрямо главния носител на идеите на империализма в предвоенния свят намира своето формално изложение в мирния договор с Германия. Политиката към Съветска Русия, главен носител на идеите на социалната революция, не намира изложение в документ, подобен на Версайския договор. Но въпреки това „руският въпрос“ присъства неизменно на преговорите в Париж. Един от биографите на президента, Р. Бейкър, обяснява това, като отбелязва, че докато идеите на Прусия (разбирай империализма – б. м., П. П.) бяха напълно победени, то идеите на Русия набираха сила¹⁸².

Политиката на президента към Съветска Русия на мирната конференция преминава през няколко фази. Главната цел остава една и съща – унищожаване на болшевишките идеи в Русия, връщането ѝ към системата на буржоазна демокрация, родена от Февруарската революция от 1917 г., както и предотвратяване на разпространението на идеите на социалната революция в Европа и в света.

За разлика от „твърдите“ сили на конференцията, представяни главно от Франция (Клемансо и маршал Фош) и консерваторите в английското правителство, начело с У. Чърчил, които предлагат употребата на сила срещу болшевишка Русия, президентът Уилсън е привърженик на политическите методи в борбата срещу болшевизма¹⁸³. Причините за отказа му да подкрепи политиката на открита военна интервенция се съдържат в неговото убеждение, че идеите на социалната революция, възплътени в болшевишка Русия, не могат да бъдат победени с оръжие. Още в края на януари той заявява на своите партньори: „... съюзниците, встъпвайки в борба с болшевизма с оръжие в ръка, в действителност помагат на делото на болшевизма. Убеждението, че съюзниците действат против народа и искат да установят свой контрол върху страната даде възможност на болшевиките да наберат цели армии. Ако съюзниците успеят да отхвърлят своята гордост и естествено отвращение към болшевизма и се срещнат с представителите на всички организирани групировки (в това число и с болшевиките – б. м. П. П.), това ще нанесе сериозен уцърб на болшевизма.“¹⁸⁴

Плод на търсенето на политически подход към проблемите на болшевизма е изпращането на неофициална американска мисия начело с У. Бъклер през януари 1919 г. в Стокхолм за преговори с намиращия се там съветски представител Литвинов. Предложенията на Литвинов се свеждат до искане да се сключи мир между Съветска Русия, САЩ и Антантата, като болшевишкото правителство е готово на големи отстъпки – политическа амнистия, икономически концесии, спиране на революционната пропаганда в чужбина¹⁸⁵.

Готовността на болшевишкото правителство на отстъпки несъмнено оказва влияние върху президента и на 16 януари той подкрепя предложението на Л. Джордж за свикване на конференция на представителите на всички политически сили в Русия на Принцевите острови в Мраморно море. Съгласието на президента за преговори между различните руски групировки не е обвързано с признаването на болшевишкото правителство дори „де факто“. Поддръжката му за тази конференция е свързана с надеждите, че болшевиките, лишени от пропагандната теза, са единствените защитници срещу чуждестранната интервенция, ще бъдат погълнати като политическа сила от останалите течения и в Русия отново ще може да се възстанови системата на буржоазната демокрация¹⁸⁶.

Идеята на Л. Джордж и Уилсън дава възможност за реално премерване на политическите сили в Русия. Въпреки известни колебания и възражения, правителството на Ленин на 4 февруари дава съгласието си за участие в конференцията¹⁸⁷.

Подхода на президента и Л. Джордж обаче не е приемлив за привържениците на твърдата политика в Антантата. Не са съгласни

с него и представителите на различните групировки в бялото движение. Обединеният блок на консервативния подход на някои представители на Антантата и руските противници на болшевиизма правят всичко възможно конференцията да не се проведе и в крайна сметка я провалят¹⁸⁸.

След провала на конференцията на Принцевите острови президентът и Л. Джордж предприемат нова стъпка в търсене на контакти с болшевишкото правителство, одобрявайки изпращането на неофициална информационна мисия в Москва, водена от члена на американската делегация У. Булит. Инструкции за мисията си Булит получава от държавния секретар Лансинг, тъй като през февруари президентът се намира във Вашингтон. Допълнителни инструкции са дадени от полк. Хауз и секретаря на Л. Джордж, Ф. Кер. Докато Лансинг смята мисията за неофициална и напълно информационна, под влияние на разговорите с полк. Хауз и Ф. Кер, Булит остава с впечатлението, че неговата задача е да подготви сключването на мирен договор със Съветска Русия¹⁸⁹.

Мисията на Булит представлява инициатива главно на либералите в американската администрация, чиито главни представители са Хауз, У. Бъклер и У. Булит. Но срещу тях има силна опозиция в лицето на държавния секретар Лансинг, ръководителя на Американската продоволствена администрация Х. Хувър, влиятелния експерт по международно право Д. Х. Милър. Самият президент, въпреки известни колебания, плод на които е и мисията на Булит, продължава да стои твърдо на позицията за непризнаване на болшевишкото правителство.

В началото на март Булит вече е пристигнал в Москва и води преговори с Ленин, Чичерин и Литвинов. Бързо се постигат договорености за сключване на мирен договор. Той съдържа сериозни отстъпки от страна на болшевишкото правителство – запазване властта на съответните групировки в контролираните от тях райони, амнистия за политическите затворници, изплащане на дълговете на царското правителство. От своя страна САЩ и Антантата се задължават да прекратят икономическата блокада и да изтеглят чуждите войски от Русия. Естествено главното условие на Ленин е признаването на болшевишкото правителство¹⁹⁰.

Резултатите от мисията на Булит не са одобрени от президента, тъй като неговата позиция на непризнаване на болшевишкото правителство изключва подписването на договор с него. Освен това и Уилсън, и Л. Джордж се намират под натиска на привържениците на твърдата ръка сред своите приближени, а също трябва да се съобразяват и с позицията на Франция и групировките на руските противници на болшевиките. На практика цялата мисия на Булит е дезавуирана от президента.

Отказът на президента да влиза в преки преговори с болшевиките

не означава, че той отстъпва напълно под натиска на привържениците на пряка военна интервенция в Русия. На съвещанието на 4-те на 27 март маршал Фош представя план за участие на войски на Антантата във военни действия директно срещу болшевишките армии. Това предложение е отхвърлено решително от президента. Той произнася дълга тирада, в която между другото казва: „Думата „болшевизъм“ означава много и различни неща. По мое мнение всеки опит да се спре революционното движение, като му се противопоставят армии е равносилно на опит да се спре наводнение с помощта на метла. Освен това армиите могат да бъдат заразени от болшевизма, срещу който са изпратени да воюват. Между двете сили, изправени една срещу друга, съществува възможност да се породят симпатии. Единственият начин да се работи срещу болшевизма е да се ликвидират неговите корени. Това обаче е трудна задача, тъй като ние не знаем точните причини. Във всички случаи една от причините е, че хората са несигурни в бъдещите си граници, в правителствата, на които трябва да се подчиняват, и в същото време отчаяно се нуждаят от храна, транспорт и възможност за работа. Следователно има един начин да бъде забравен болшевизма – да се определят границите и да се отворят всички врати за търговски отношения.“¹⁹¹

От думите на президента става ясно каква алтернатива предлага той на болшевизма поне на този етап – пълен отказ от политиката на сила, тъй като тя не може да реши проблема, а ще го направи по-остър. От друга страна, става въпрос за търсенето на възможности за подкопаване на идеите на социалната революция чрез подобряване на икономическото положение и постигане на социална стабилност в системата на буржоазната демокрация. Този възглед кара президента да одобри проекта на Х. Хувър за оказване на продоволствена помощ на Русия чрез посредничеството на Фр. Нансен и без формални директни ангажменти с болшевишкото правителство. Акцията с продоволствена помощ фактически повтаря целите, преследвани с идеята за общата конференция на Принцевите острови – да се намали влиянието на болшевишкото правителство, използвайки всякакви методи, изключвайки политиката на въоръжена интервенция. Анализирайки тази политика на президента, някои изследователи не без основание виждат в нея корените на плана Маршал от годините след Втората световна война, когато американската продоволствена и икономическа помощ също бе насочена срещу разпространението на идеите на комунизма в Западна Европа¹⁹².

На практика политическият подход на президента към Съветска Русия не става водещ на мирната конференция. Една от причините за това е надмощието на привържениците на политиката на сила. Освен това, от гледна точка на събитията през лятото и есента на 1919 г. (борбата за ратификацията на германския мирен договор от

Конгреса, която отнема цялото внимание на президента), неговата политика не получава развитие, а остава на позицията, заета в началото на конференцията – непризнаване на болшевишкото правителство. Тази позиция в политиката на САЩ остава за дълги години, до влизането на Ф. Д. Рузвелт в Белия дом. В заключение може да се каже, че в политиката си по руския въпрос Уилсън търпи поражение, въпреки че неговият подход към проблемите на социалната революция представлява потенциално несъмнено по-сериозна опасност за Съветска Русия, отколкото тази на привържениците на въоръжената интервенция.

Оценявайки постиженията и слабостите на политиката на президента Уилсън на мирната конференция в Париж, може да се направи изводът, че неговата мирна програма е осъществена частично. Президентът несъмнено има успех в прокарването на основната си идея – създаването на Обществото на народите. Това е главното в неговите намерения и според разбиранията му компромисите и отстъпките, направени в договора с Германия (а частично и по въпроси, свързани с договорите с другите германски съюзници), стоят на втори план и могат да бъдат поправени в бъдеще в рамките на Обществото на народите. Именно чрез новата международна организация президентът се надява да прокара в бъдеще американското политическо и икономическо влияние с неговата крайна цел – постигане положението на световен лидер за САЩ. Според президента новата организация, функционираща на основата на принципите на буржоазния либерализъм и реформизъм, ще бъде в състояние да отстранява както заплахите от рецидивите на империализма, така и опасността от социалната революция.

6. КРАХЪТ НА МИРНАТА ПРОГРАМА НА ПРЕЗИДЕНТА УИЛСЪН

На следващия ден след подписването на Версайския договор президентът и по-голямата част от американската делегация отпътуват за САЩ. Там текстът на договора трябва да бъде представен в Конгреса, където предстои да бъде обсъждана неговата ратификация. Още от самото начало става ясно, че битката за ратификацията ще бъде трудна.

Опозицията в Конгреса срещу мирния договор с включения в него Устав на Обществото на народите се води главно от т. нар. изолационисти. Но изолационизма от 1919 г. има ред специфични особености, отличаващи го от традиционния изолационизъм от края на XVIII и през по-голямата част на XIX в.

Една от особеностите на изолационизма от 1919 г. е неговият двойствен характер. Част от изолационистите, насочени от сенатора Х. К. Лодж, критикуват Устава на ОН и германския договор не

толкова от позициите на „чистия изолационизъм“, а главно водени от недоволство от част от идеите, заложили в двата документа. Втората основна група на изолационистите са т. нар. „непримирими“ начело със сенаторите У. Бора и Р. Лафолет. Тази група е принципиен противник на нарушаване на американската изолация и въвлечането на страната в системата на световните международни отношения. Условно двете групи на опозицията могат да бъдат разделени като десни и леви.

Няколко основни фактора определят позицията на десницата – групата на Х. К. Лодж. Първият от тях е свързан с партийната борба, разгарящата се в страната след края на войната. Победите на Демократическата партия в президентските избори през 1912 и 1916 г. са достатъчен повод републиканците в Конгреса да вложат всички усилия за дискредитация на политиката на Уилсън с оглед предстоящите през 1920 г. нови президентски избори. Лидерите на републиканците съзнават, че успешната ратификация на договора, донесен от Париж, ще бъдат силен аргумент в полза на демократите и това до голяма степен ще реши въпроса за новия президент на страната. Неуспехът на демократите в частичните избори за Конгреса през ноември 1918 г. се дължи повече на причини от вътрешнополитически характер и не може да служи за сигурна гаранция, че нацията няма да избере отново президент демократ, успял да извоюва авторитет в световен мащаб.

Ожесточената борба около ратификацията на договора е отражение и на конституционния конфликт между двете най-важни държавни институции – законодателната и изпълнителната власт. Още в своя ранен академичен труд за системата на властта в Съединените щати Уилсън отдава предпочитанията си на силната президентска власт и подчинената роля на законодателното тяло. С влизането си в Белия дом Уилсън упорито провежда линията на приоритета на изпълнителната над законодателната власт и историята на неговите два мандата са изпълнени с много примери за това. Ето защо борбата около ратификацията включва като съществен елемент спорът за приоритета между тези две институции.

Един от факторите, определящи позицията на групата на Лодж, е свързан с борбата между различните икономически групировки за влияние върху правителствената администрация и външната политика на страната. Противопоставени са главно финансовата групировка на Морган и широк „антиморганов“ блок, ръководен от групировката на Рокфелер.

Борбата между Морган и Рокфелер има своите корени още в началото на века, когато групата на Рокфелер е принудена да отстъпи пред преобладаващото влияние на Морган. Това влияние се засилва по време на президентските мандати на Уилсън. Морган е главният кредитор на президентските кампании на Уилсън и му оказва под-

дръжка в основните му икономически и финансови реформи през 1913–1914 г. Основната финансова помощ за Антантата през годините на войната се провежда също чрез посредничеството на банковата група на Морган. Всичко това дава основание на Лодж през септември 1919 г. да отправи срещу групировката на Морган обвинения, че тя е заинтересована от бързата ратификация и свързаните с това печалби от уреждането на финансовите и икономическите клаузи на договора¹⁹³.

От своя страна групата на Рокфелер и свързаните с нея в анти-морганов блок промишлени групи на Гугенхайм, Мелън, Дюпон и др. в годините на войната успяват да натрупат също големи печалби. Но липсата на възможност за пряко влияние върху правителствената администрация представлява пречка за прокарването на изгодна за тях вътрешна и външна политика. Този блок е обединен и поради специфичната особеност, че за разлика от групата на Морган, която извлича своите печалби предимно от финансови операции, често пъти в сътрудничество с големите английски банки, неговите доходи се получават главно от промишлена дейност. Ето защо групата на Рокфелер е заинтересована главно от възможностите за достъп до световните източници на суровини и пазари. Тук тя се сблъсква с мощта и влиянието на Англия и Франция. Недоволни от решенията на конференцията, които запазват и дори засилват английското и френското влияние в колониите, тази група става сериозен представител на антианглийските настроения, разгръщащи се силно през лятото и есента на 1919 г. в САЩ¹⁹⁴.

Фактически най-важният елемент в съпротивата на лоджистите е недоволството от начина, по който президентът е водил преговорите и недостатъчните според тях резултати, постигнати от него. Лодж и неговите привърженици не са принципни противници на активното участие на САЩ в световните международни отношения. Още от края на XIX в. Х. К. Лодж е един от водещите експанзионисти в американския политически елит. Лоджистите смятат, че в Устава на Обществото на народите правата на САЩ като световен лидер не са защитени достатъчно и ръководната роля на Америка не е напълно осигурена. Десните изказват опасения, че посредством Обществото на народите другите велики сили могат да се намесват в западното полукълбо, т. е. да бъде нарушена доктрината Монро. Те смятат, че, участвайки в ОН, САЩ могат да бъдат ограничени в правото си да определят сами основните насоки на външната си политика и да бъдат принудени да се ангажират в разрешаването на конфликти и спорове против техните интереси¹⁹⁵.

Като цяло дясната опозиция на мирния договор изразява интересите на една група опозиционни политици, недоволни по-скоро от начина на действие и резултатите, постигнати от президента, отколко-

то от принципната основа на президентската програма – напускането на изолационизма и установяването на американско политическо и икономическо лидерство в световен мащаб.

Втората групировка в лагера на изолационистите – т. нар. „непримирими“, водени от сенаторите У. Бора и Р. Лафолет – има пъстър състав, ползва се от поддръжката на различни организации. Като цяло тя изразява интересите на част от дребните и средните собственици, които се противопоставят искрено на намеренията на водещите политически сили за изоставяне на традиционния изолационизъм и предприемане на експанзия в световен мащаб.

Изолационистките намерения сред тези слоеве на средните американци имат своите корени още от края на XIX и началото на XX в., когато се разгаря борбата около въпросите на външната експанзия. По-късно, в навечерието на Световната война, привържениците на изолационизма обвързват своите искания с програмата на Прогресивната партия, очаквайки провеждането на либерални реформи, които трябва да подобрят тяхното несигурно икономическо положение в обстановката на бързия растеж на едрите монополистически групировки. Така една от основните причини за изолационистките настроения на тази обществена група може да се намери в предпочитанието, което те отдават на проблемите от вътрешен характер. Предоставяйки предимство на вътрешнополитическите реформи, тези изолационистки кръгове смятат, че една активна външнополитическа експанзия може да забави или да попречи на тяхното провеждане.

Успоредно с това, изхождайки от позициите на традиционния изолационизъм, групата на „непримиримите“ се противопоставя на някои елементи от постигнатите договорености в Париж. На критика е подложена слабата защита на доктрината Монро, заплахата от намеренията на ОН във вътрешните работи на САЩ, прекомерното засилване на Англия и Франция в Европа и колониите. Особено възмущение у „непримиримите“ предизвиква водещата роля на Англия в Обществото на народите. Именно тези възгледи представляват допирните точки на лявата опозиция с групата на лоджистите и правят възможен един съюз между тях.

Редица представители на „непримиримите“ критикуват и недемократичния начин на изработването на Устава и договора – използването на тайната дипломация, въпреки обещанията на президента. Критikuвайки недемократичността на някои клаузи на германския договор, „непримиримите“ се опасяват, че САЩ ще бъдат замесени в грабителската империалистична политика на европейските държави и свързват съпротивата си срещу ратификацията със защитата на демократичните традиции в американската политическа система и външна политика¹⁹⁶.

Като цяло опозицията срещу Уилсън в Конгреса не е еднородна. Противниците на договора действат от различни позиции с малки изключения. Докато групата на лоджистите критикува политиката на Уилсън от дясно, от позициите на крайния експанзионизъм, то групата на „непримиримите“ е свързана с традиционния изолационизъм, давайки предимство на процесите на демократизация и реформи вътре в страната пред политиката на световна експанзия. Двете групировки в Конгреса сключват временен съюз, за да отхвърлят Устава на ОН – главният обект на техните нападки.

Опозицията срещу договора с включения в него Устав на ОН започва да се оформя още в сесията на 66 конгрес, свикана на 19 май. В резултат на изборите през ноември 1918 г. републиканците получават мнозинство в двете камари на Конгреса. Демократическата партия изгубва четири сенаторски места в пола на републиканците, които сега имат 49 сенатори срещу 47 на демократите. В Камарата на представителите републиканците имат 237 мандата срещу 191 за демократите¹⁹⁷. По конституцията договорът трябва да бъде ратифициран в Сената, като за това е необходимо квалифицирано мнозинство – минимум 64 гласа от всичките 96. Или с други думи – противниците на договора трябва да съберат повече от 32 гласа, за да отклонят ратификацията.

Едно от обвиненията на Конгреса срещу президента е, че той не го информира за работата на конференцията. Това обвинение се засилва от забавянето на официалното представяне на текста на договора в Сената – чак на 10 юли, след завръщането на президента от Париж. Но текстът на договора успява да стигне до ръководителя на опозицията сенатора Лодж посредством финансовия експерт на делегацията Т. Ламонт. Този текст достига до Вашингтон и чрез германската преса, която го публикува след 7 май. Причината Уилсън да забави официалното представяне на договора в Конгреса е взетото решение на конференцията той да се пази в тайна до подписването му от германците. Сега Конгресът отправя обвинение срещу президента, че крие договора. Този инцидент в началото на юли засилва подозрителността на опозицията.

На 14 юли официалният текст на договора е представен за обсъждане в сенатската комисия на външните работи. Смяната на позициите в 66 конгрес се е отразила върху състава на комисията. В нея влизат 10 сенатори републиканци и 7 демократи. Председател на комисията е Х. К. Лодж. Така от самото начало републиканската опозиция има възможност да влияе силно върху процеса на ратификация на договора.

Работата на комисията протича в два етапа. По време на първия – от 14 до 29 юли – става формалното прочитане на текста на договора. Придържайки се към тактиката на протакането, Х. Лодж като пред-

седател на комисията се заема сам с това. Четенето продължава две седмици и често при почти пълното отсъствие на членовете на комисията, които естествено са добре запознати с текста. По време на втория етап – от 31 юли до 12 септември, на публични заседания комисията изслушва членове на парижката делегация и различни експерти – Лансинг, Д. Х. Милър, Б. Барух – общо около 60 души. Само текстът на тези показания представлява том с 1297 страници¹⁹⁸. Атмосферата в комисията е открито враждебна и „Ню Йорк Таймс“ на 5 август я сравнява с орган на инквизицията¹⁹⁹.

Основните въпроси на комисията са отправени към слабите точки на Устава – осигуряването на доктрината Монро, член 10 от Устава, въпросът за правото на напускане на ОН, проблемът за Адриатика, Шантунг и др.²⁰⁰

Като свидетел пред комисията на 19 август говори президентът. Основните въпроси към него се свеждат до няколко пункта. На първо място е въпросът за член 10 от Устава на Обществото. Президентът обстойно обяснява на членовете на комисията, че този пункт стои в основата на бъдещата дейност на Обществото на народите и не съдържа условия, които могат да ограничат свободата на действие на САЩ. Особено деликатен е въпросът, свързан с признанието на президента, че до пристигането му в Париж не е знаел за съществуването на тайните договори на Антантата. Отрицателният отговор на този въпрос и сега възбужда спорове дали президентът е направил опит да заблуди комисията или става въпрос за грешка на паметта²⁰¹. Като цяло представянето на президента пред комисията не е особено убедително и общото впечатление е, че позициите на противниците на договора се засилват.

Самият президент съзнава ясно, че разгърнатата се кампания в страната на противниците на договора отслабва неговите позиции. Ето защо той взема решение да се обърне пряко към общественото мнение, като организира пропагандно пътуване из цялата страна. Въпреки съветите на близките му сътрудници, с оглед на здравословното му състояние, Уилсън решава да предприеме пътуването.

Пропагандната обиколка започва на 3 септември. На следващия ден президентът произнася първата си реч в Кълъмбъс, Охайо. До 25 септември той посещава 28 града и произнася 37 речи. Освен това дава многобройни интервюта, участва в тържествени паради и приеми²⁰². Физическото и психическото натоварване е огромно.

Основният мотив в речите на президента е защитата на Устава на Обществото на народите като средство да осигуряване на американското влияние в новата система на международни отношения. Президентът набляга върху промишленото, финансовото и търговското превъзходство на Съединените щати, които чрез системата на ОН ще им позволи да заемат ролята на световен лидер. В речите му се засяга

въпросът за произхода на Световната война и предупреждението, че ако се отхвърли Уставът на Обществото и с това и американското участие в него, то в Европа отново ще се създадат условия за нова, още по-унищожителна война. В изявленията си президентът се спира и на ролята на Обществото на народите за предотвратяването на опасностите от болшеvizма²⁰³.

Агитационната обиколка на президента прекъсва внезапно. На 25 септември в Пуебло, Колорадо, той получава удар и след няколко дена лявата половина на тялото му е парализирана. Докаран в Белия дом на носилка, в следващите решаващи дни той няма възможност за влияние върху борбата за ратификацията в Сената. На практика поради болестта на президента и отсъствието на полк. Хауз, който се намира в Лондон, Демократическата партия в критичните дни на октомври и ноември остава без сериозен ръководител.

В началото на септември, докато президентът води своята агитационна обиколка, комисията за външните работи към Сената завършва своята работа и представя три доклада – на Лодж като ръководител на мнозинството в комисията, на сенатора демократ Хичкок и независим доклад от сенатора Макъмбър²⁰⁴. Докладът на Лодж е написан в ироничен, дори арогантен тон и по същество отрича всичко, постигнато на Мирната конференция, отразено в Устава и договора. Докладът завършва с 45 поправки и 3 уговорки. Докладът на малцинството, представен от Хичкок, се противопоставя на заключенията на доклада на Лодж, отрича поправките и уговорките. Докладът на Макъмбър поддържа договора с известни поправки²⁰⁵. На 15 септември започва обсъждането на договора в Сената.

Въпреки оформилата се силна опозиция в Сената и пропагандата, водена от близката до изолационистите преса, общественото мнение в страната като цяло е склонно да подкрепи политиката на президента. Двеста и петдесет видни политически и обществени дейци подписват петиция до Сената за одобряване на договора. Сред тях са 10 губернатори, експрезидентът Тафт, Т. Едисон. Друга петиция, подписана от духовници от всички вероизповедания, дава възможност да се съди, че само 5 % от тях се изказват против Обществото на народите. От важно значение е проведената анкета сред пресата. На нея са подложени 1377 вестника с общ тираж 21 млн. екземпляра. От тях 718 вестника с тираж от 10 млн. се изказват за приемане на договора без уговорки, 478 с тираж около 7 млн. – за влизане в Обществото с известни уговорки и само 181 вестника с тираж 4300 хил. екземпляра се обявяват категорично против приемането на договора. Договорът е подкрепен и от Американската асоциация на bankerите, адвокатите и 96% от членовете на Търговската камара. От 48 щатски конгреса, 32 изказват също одобрение за влизането на САЩ в Обществото на народите²⁰⁶. Но влиянието на общественото мнение в момента не може да се противопостави на опозицията в Сената.

За Сената е ясно, че поправки в един вече приет на международна конференция договор са невъзможни и ги отхвърля. Тогава Лодж увеличава броя на уговорките на 14, като включва в тях голяма част от поправките. Уговорките като едностранен акт могат да бъдат включени в договора. Смисълът на уговорките е следният:

1. САЩ имат право да съдят сами дали са изпълнени задълженията им като член на ОН в случай, че решат да напуснат Обществото.

2. САЩ не поемат никакви задължения относно защитата на териториалната цялост и политическия суверенитет на всяка страна или участие в съвместни действия, произтичащи от чл. 10 от Устава на ОН, без за това да има съответно решение на Конгреса.

3. Без акт на Конгреса правителството на САЩ не може да поеме никакъв мандат в системата на ОН.

4. Вътрешните въпроси на страната не могат да бъдат обект на разглеждане от ОН.

5. Доктрината Монро не подлежи на юрисдикцията на ОН. Нейната интерпретация е изключително право на САЩ.

6. САЩ не са съгласни с членовете на договора, засягащи въпроса за Шантунг.

7. Конгресът запазва за себе си правото да определя начина за назначаването на американските представители в ОН и неговите комисии.

8. Репарационната комисия няма право да се намесва в търговията между САЩ и Германия без санкцията на Конгреса.

9. САЩ не могат да бъдат свързани с каквито и да е разходи в рамките на ОН без акт на Конгреса.

10. Ако САЩ се съгласят с план за съкращаване на въоръженията, предложен от ОН, то те запазват за себе си правото на увеличаване на въоръженията си в случай на военна заплаха, без да сезират мнението на ОН.

11. САЩ могат да разрешат на граждани на държава, скъсала с ОН, да продължават своите търговски, финансови и други дела в Америка.

12. САЩ запазват правото на защита на интересите на своите граждани в чужбина.

13. САЩ няма да участват в международната организация на труда, докато не бъде взето решение на Конгреса.

14. САЩ няма да се считат обвързани с каквото и да е решение на ОН или неговия съвет, ако при гласуването някой член на Обществото притежава заедно със своите доминиони или колонии повече от един глас²⁰⁷.

Тези уговорки са придружени от специална 15-та уговорка, че договорът ще влезе в сила, ако три от четирите велики държави (Англия, Франция, Италия и Япония) одобрят 14-те уговорки.

Както се вижда, уговорките на Лодж са насочени към запазване на Съединените щати на пълна свобода на действие по въпроси, които те ще сметнат, че принадлежат изключително към техните интереси. Особено е подчертана и ролята, която Американският конгрес трябва да играе при определянето на външната политика и отношенията на Обществото на народите. Специално внимание е отделено на запазването на хегемонията на САЩ в Западното полукълбо и отричането на всякаква възможност за намеса на европейските държави в този район. Израз на твърдата поддръжка на политиката на „отворени врати“ се съдържа в шестата уговорка, която не признава прехвърлянето на Шантунг към Япония. От някои уговорки става ясно, че изолационистите са изпълнени с подозрение към големите европейски държави по въпросите на въоръженията и колективните действия. Накрая антианглийските настроения са изразени достатъчно ясно в 14-та уговорка, която не зачита за Англия съвместно гласуване с нейните доминиони.

Предложените уговорки отразяват в преобладаващата си част мнението на дясното крило на опозицията – лоджистите. Техният анализ показва ясно, че тази групировка не отрича изцяло участието на САЩ в системата на Обществото на народите. Нейният стремеж е насочен, от една страна, към ограничаването на тези действия на Обществото, които могат да намалят самостоятелността на американската политика, и, от друга страна, чрез системата на уговорките да осигурят процедурно възможността САЩ да се ползват с изключителни права в ОН, което ще им осигури ролята на световен лидер. Част от уговорките (2, 3, 7, 8, 9 и 13) установяват надмощието на Конгреса над изпълнителната власт в областта на външната политика.

Около предложените уговорки в Сената се разгаря остра борба. Тя се следи с голямо внимание и в Европа. Двете най-големи сили – Англия и Франция – съзнават, че отказът на Конгреса да ратифицира договора ще постави под съмнение достигнатите в Париж договорености. Освен това е ясно, че без САЩ системата на Обществото на народите няма да бъде ефективна. Ето защо през септември и октомври двете страни изпращат специални мисии в САЩ и влизат в контакт с президента, за да му съобщят, че приемат уговорките към договора²⁰⁸.

Към компромис призовават президента и демократите в Конгреса. През първата половина на ноември ръководителят на демократите в Сената Хичкок има две срещи с президента, в които го убеждава да приеме уговорките. Но президентът, решил твърдо да отстоява своята позиция, а и воден от личната антипатия и омраза, които изпитва към Лодж, упорито отказва компромис. В навечерието на гласуването в Сената, Уилсън изпраща инструкция до сенаторите демократи, в която ги призовава да гласуват против уговорките на Лодж²⁰⁹.

На 19 ноември в Сената се провежда гласуване по договора. За ратификацията му са необходими минимум 64 гласа от общия брой 96. Но гласуването показва, че опозицията е спечелила битката. За договора без уговорките гласуват 38 сенатори, а 53 са против²¹⁰. С това Уставът на ОН и мирният договор с Германия са отхвърлени.

Гласуването на 19 ноември не е окончателната присъда над договора. По предложение на двете партии се създава смесена комисия със задача да се изработят уговорки, приемливи и за двете страни. Президентът все още вярва, че може да наложи прокарването на договора в Сената. В началото на януари той заявява, че огромното мнозинство на американския народ одобрява влизането на САЩ в Обществото на народите и действията на Сената не трябва да се тълкуват като решение на нацията²¹¹.

Упоритостта на президента този път не стига до крайност. В края на януари той се съгласява с текста на пет уговорки, постигнати от двупартийната комисия. Те се отнасят до основните искания на опозицията – доктрината Монро, условията за излизане на САЩ от ОН и други въпроси, които не изменят коренно същността на Устава²¹². Но президентът не е съгласен на повече отстъпки.

Новото обсъждане на договора в Сената започва на 20 февруари. Характерното в обсъждането е търсенето на възможен компромис между уговорките, предлагани от лоджистите, и границата на отстъпките, приемани от демократите начело с Хичкок. Позицията на „непримиримите“ остава същата – те са решително против приемането на договора. Окончателното гласуване става на 19 март. Този път за приемане на договора гласуват 49 сенатори, против – 35 души. На привържениците не достигат 7 гласа за квалифицирано мнозинство, тъй като сега състава на Сената е от 84 души²¹³. С това окончателно Версайският договор и включеният в него Устав на ОН са отхвърлени.

Второто гласуване на ратификацията на договора през март 1920 г. представлява исторически момент в развитието на външната политика на САЩ през XX в., а и в историята на международните отношения в следвоенния период. Отхвърлянето на договора води отново до изолацията на САЩ от европейските и световните международни отношения. Разбира се, тук терминът „изолация“ трябва да се приеме с уговорка, тъй като както САЩ, така и другите големи европейски и световни сили – СССР и Германия, оставайки формално извън Обществото на народите, на практика оказват голямо влияние върху развитието на международните отношения и върху всеки конфликт, породен в Европа или извън нея.

Отказът на САЩ да влязат в Обществото на народите не означава, че опозицията е противник на идеята за постигане на положението на световен лидер. Отказът представлява само отхвърляне на идеята на

президента Уилсън за участие на САЩ в световната система на международни отношения в предложения вариант. Този вариант не задоволява дясната опозиция на президента, която смята че условията на Устава на ОН и германският договор не осигуряват достатъчни гаранции за американското световно лидерство. Лявата опозиция на президента от своя страна смята, че Уставът и договорот са изработени от недемократични позиции и ще въвлекат САЩ в империалистическата политика на големите европейски сили и с това ще се наруши американската традиция, водеща корените си още от времето на създаването на САЩ, те да не се намесват в делата на Стария континент.

Безспорно отхвърлянето на договора представлява и лична трагедия за президента. Разрушена е неговата концепция за либерални реформи в системата на буржоазното общество с водещото участие и лидерство на САЩ. Отказът на Сената изключва американското участие в първата в историята на човечеството международна световна организация. Сега могат да се правят догадки какъв би бил пътят на развитие на Обществото на народите с американско участие, би ли могло то да предотврати това, за което мечтаеше президентът — избягването на нов международен конфликт? Би ли могло Обществото на народите под американско лидерство да предотврати разпространението на идеите на социализма и в последна сметка да ги унищожи или видоизмени в степен, непредставляваща заплаха за системата на буржоазната демокрация? Би ли могло Обществото на народите да изпълни наистина ролята си на инкубатор на американското икономическо и политическо могъщество в световен мащаб?

На тези въпроси е трудно да се отговори. Но едно изглежда безспорно. Ако Американският конгрес бе ратифицирал Версайския договор и американски представител заседаваше в Женева, то съдбата на Европа след Първата световна война би била друга.

Б Е Л Е Ж К И

¹ Ще спомена само най-главните от тях В а к е r, R. S. Woodrow Wilson. Life and Letters. T. 1-8. New York, 1927-1939; Woodrow Wilson and the World Settlements. T. 1-3. New York, 1922-1923; В а к е r, R. S., W. E. D o d d. The Public Papers of Woodrow Wilson. 6 vols. T. 1-6. New York, 1925-1927; S e y m o u r, Ch. The Intimate Papers of Colonel House. 4 vols. Boston, 1926-1928; H o u s e, E. M., Ch. S e y m o u r. What Really Happened at Paris. The Story of the Paris Peace Conference, 1918-1919. New York, 1921; S e y m o u r, Ch. Woodrow Wilson and the World War. New Haven, 1919; L a n s i n g, R. The Peace Negotiations, A Personal Narrative. Boston, 1921; The War Memoirs of Robert Lansing. New York, 1935; D a n i e l s, J. The Wilson Era. Years of Peace. 1910-1917. Ithapel Hil, 1960; T u m u l t y, J. Woodrow Wilson As I Know Him. New York, 1921; M i l l e r, D. H. The Drafting of the Covenant. T. 1-2, 1928; изданието на същия автор, превърнало се в библиографска рядкост: My Diary at the Conference of Paris. T. 1-2., privately printed, Washington, D.C., 1928; G r a y s o n, C. Woodrow Wilson. An Intimate Memoir. New York, 1960 и др. Вж. също любопитното съвместно изследване на Зигмунд Фройд и Уилям Булит за личността на президента Уилсън: Thomas Woodrow Willson. Twenty-eight President of the United States. A Psy-

chological Study by Sigmund Freud and William C. Bullit, Houghton Mifflin Company Boston, The Riverside Press Cambridge, 1967 (руско издание Фрейд, З., У. Булит. Томас Вудро Вильсон. Двадцать восьмой президент США. Психологическое исследование. М., 1992).

² Lodge, H. The Senate and the League of Nations. New York, 1925; White, W. Woodrow Wilson. The Man. His Times and His Task. Boston, 1924; Seymour, Ch. American Diplomacy During the World War. New York, 1932; Nott, H. The Origins of the Foreign Policy of Woodrow Wilson. Baltimore, 1937.

³ Избривам само някои по-важни от тях: Lippman, W. U.S. Foreign Policy: Shield of Republic. Boston, 1943; Bailey, Th. A. Woodrow Wilson and the Lost Peace. New York, 1945; Cranston, R. The Story of Woodrow Wilson. New York, 1945; Bailey, Th. A. Wilson and the Peacemakers. New York, 1947; Link, A. S. Woodrow Wilson and the Progressive Era. New York, 1954; The New Freedom. Princeton, 1956; Wilson the Diplomatist. Baltimore, 1957; The Struggle for Neutrality, 1914–1915. Princeton, 1960; Uehrig, E. H. Woodrow Wilson and the Balance of Power. Bloomington, 1955; Hofstadter, R. The American Political Tradition, and the Men Who Made It, New York, 1955; George, A. Woodrow Wilson and Colonel House. A Personal Study. New York, 1956; Maitly, V. S. The United States and East Central Europe, 1914–1918. A Study of Wilsonian Diplomacy and Propaganda. Princeton, 1957; May, E. R. The World War and American Isolation. Cambridge, Mass., 1959; Mayer, A. J. The Political Origins of the New Diplomacy, 1917–1918. New Haven, 1959; Nott, H. The Origins of the Foreign Policy of Woodrow Wilson. New York, 1962; Gelfand, L. The Inquiry: American Preparations for Peace, 1917–1919. New Haven, 1963; Galle, A. C. The Progressive Movement. New York, 1964; Link, A. S. Wilson: Confusions and Crises, 1915–1916. Princeton, 1964; Wilson: Campaigns for Progressivism and Peace, 1916–1917. Princeton, 1965; Rollins, Jr., A. B. Woodrow Wilson and the New America. New York, 1965; Levin, Jr., N.G. Woodrow Wilson and the World Politics. New York, 1968; Cooper, J. The Vanity of Power. American Isolationism and the First World War. 1914–1917. Westport, 1969; Temperley, H.W.V. A History of the Peace Conference of Paris. 6 vols., New York, 1969; Walworth, A. Woodrow Wilson, New York, 1978.

⁴ Зубок, Л. И. Очерки США. М., 1956; Иноземцев, Н. Внешняя политика США в эпоху империализма. М., 1960; Лан, В. И. США: От Первой до Второй мировой войны. М., 1976. Наистина в някои изследвания се направи опит за по-обективен поглед, но и той си остава ограничен от идеологии, както и от полъха на „студената война“. Вж. Попова, Е. И. США: Борьба по вопросам внешней политики 1919–1922 гг. М., 1966; Белявская, И. А. Буржуазный реформизм в США, 1900–1914. М., 1968; Яковлев, Н. Н. Преступившие грань. М., 1970; Гершов, З. М. Нейтралитет США в Первой мировой войны. М., 1965; Вудро Вильсон. М., 1983; Виноградов, К. Б., В. В. Сергеев. Вудро Вильсон в дни войны и мира. – В: Новая и Новейшая история. Кн. 5–6. М., 1975; Уткин, А. И. Дипломатия Вудро Вильсона. М., 1989.

⁵ Генев, Г. П. Ньойският договор и България. С., 1935; Христов, Х. А. България, Балканите и мирът 1919. С., 1984; Пантев, А. Стратегически проекти за външната политика на САЩ в края на XIX – началото на XX в. – Год. СУ. Истор. фак., 75, 1982; Пантев, А., П. Петков. САЩ и България в годините на Първата световна война. С., 1983; кратката статия на А. Пантев „Специалните отношения“ между Англия и САЩ по време на Първата световна война“ (История и обществознание, 1986, № 2, 58–63); Петков, П. Основни доктрини в американската външна политика в края на XVIII и началото на XIX век. № – Пак там, 1988, № 5–6, 90–103; Петков, Р. The United States and Bulgaria in World War I. East European Monographs, Boulder, Distributed by Columbia University Press, New York, 1991; Нови акценти в американската външна политика от Гражданската война до Първата световна война. – История, 1996, № 3–4, 55–73.

⁶ Baker, R. S. Woodrow Wilson. Life and Letters. T. 4. New York, 1931, p. 55; дори някои от неговите близки сътрудници говорят за невежество по въпросите на външната политика до влизането му в Белия дом; вж. Фрейд, З., У. Булит. Цит. съч., с. 154.

⁷ Bush, B. The Public Years. New York, 1922, p. 18.

⁸ Statistical Abstract of the United States, 1921. Washington D.C. 1922, p. 447; Bailey, T. A. A Diplomatic History of the American People, New York, 1964, p. 570.

⁹ Пак там, 568–572.

¹⁰ Сеймур, Ч. Архив полковника Хауз. Т. 1. М., 1932, с. 55, 59.

- ¹¹ Deutschland im ersten Weltkrieg. Bd. 2. Berlin, 1968, 89–96.
- ¹² История Первой мировой войны. Т. 2. М., 1975, с. 101.
- ¹³ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (по-нататък FR), 1915, Suppl. I, р. 236.
- ¹⁴ Deutschland..., Bd.2, р. 202; Сеймур, Ч. Архив... Т. 2, с. 27.
- ¹⁵ Deutschland..., Bd.2, р. 202–203, 371–372.
- ¹⁶ Сеймур, Ч. Архив... Т. 2, 181–182.
- ¹⁷ В a i l e y, Т. А. Цит. съч., с. 573.
- ¹⁸ Ге р ш о в, З. М. Нейтралитет..., с. 78.
- ¹⁹ Statistical Abstract of the Unites States, 1921, р. 578s.
- ²⁰ FR 1915, Suppl. I, р. 513.
- ²¹ В a i l e y, Т. А. Цит. съч., с. 574.
- ²² F i s k, D. Inter-Ally Debts. Paris, 1924, р. 87.
- ²³ Ге р ш о в, З. М. Нейтралитет..., с. 164.
- ²⁴ Пак там, 196–197.
- ²⁵ Цит. по: И н о з е м ц е в, Н. Внешняя политика США..., с. 116.
- ²⁶ Я к о в л е в, Н. Н. Цит. съч., с. 78.
- ²⁷ С е й м у р, Ч. Архив... Т. 1, с. 93.
- ²⁸ Пак там, т. 2, с. 68.
- ²⁹ Пак там, т. 1, с. 89.
- ³⁰ Пак там, т. 2, 189–190, 216.
- ³¹ В a i l e y, Т. А. Цит. съч., с. 368.
- ³² У т к и н, А. И. Цит. съч., 1989.
- ³³ За специалните отношения между президента и Хауз вж. у Ф р е й д, З., У. Були т. Цит. съч., 206–213, 218–219, 224–225, 244–247.
- ³⁴ С е й м у р, Ч. Архив... Т. 2, с. 345.
- ³⁵ Пак там, т. 2, 65–66.
- ³⁶ В a i l e y, Т. А. Цит. съч., с. 585.
- ³⁷ С е й м у р, Ч. Архив... Т. 2, с. 154.
- ³⁸ Пак там, т. 2, 210–214; У т к и н, А. И. Цит. съч., 103–104.
- ³⁹ FR, 1916, Suppl. I, р. 178.
- ⁴⁰ Пак там, с. 179.
- ⁴¹ С е й м у р, Ч. Архив... Т. 2, 295–296.
- ⁴² Deutschland..., Bd. 2, 548–550.
- ⁴³ Л е н и н, В. И. Пълни събрани съчинения (ППС). Т. 30. М., 1970, с. 341.
- ⁴⁴ FR, 1916, Suppl. I, р. 398.
- ⁴⁵ Пак там, 402–404.
- ⁴⁶ Пак там, 1917, Suppl. I, 22–23; У т к и н, А. И. Цит. съч., с. 124.
- ⁴⁷ С е й м у р, Ч. Архив... Т. 2, с. 309.
- ⁴⁸ Пак там, с. 310.
- ⁴⁹ Пак там, с. 295.
- ⁵⁰ FR, 1917, Suppl. I, 43–46.
- ⁵¹ Пак там, с. 47.
- ⁵² С е й м у р, Ч. Архив... Т. 2, с. 329.
- ⁵³ FR, 1917, Suppl. I, р. 147; У т к и н, А. И. Цит. съч., с. 133.
- ⁵⁴ F i s k, D. Цит. съч., с. 156.
- ⁵⁵ Пак там, с. 163.
- ⁵⁶ М o r i s o n, S. E. The Oxford History of the American People. New York, 1965, р. 862.
- ⁵⁷ С е й м у р, Ч. Архив... Т. 3, с. 77.
- ⁵⁸ М o r i s o n, S. E. Цит. съч., с. 862.
- ⁵⁹ С l a r k e, J. B. Industrial America in the World War. New York, 1966, р. 37; S o u l e, G. Prosperity Decade. New York, 1947, 16–17.
- ⁶⁰ W i l l i a m s, T. H. A History of the United States Since 1865. New York, 1964, р. 378.
- ⁶¹ С е й м у р, Ч. Архив... Т. 3, с. 7.
- ⁶² S e y m o u r, Ch. Woodrow Wilson and the World War, р. 175; S o u l e, G. Цит. съч., с. 30.

- ⁶³ Seymour, Ch. Woodrow Wilson and the World War, p. 177.
- ⁶⁴ Fulkner, H. U. American Economic History. New York, 1960, p. 590.
- ⁶⁵ Пак там, с. 597.
- ⁶⁶ Williams, T. H. Цит. съч., с. 381.
- ⁶⁷ Meyers, M. G. A Financial History of the United States. New York, 1970, p. 281.
- ⁶⁸ Statistical Abstract of the United States, 1921, p. 473.
- ⁶⁹ Morison, S. E. Цит. съч., с. 865.
- ⁷⁰ Statistical Abstract of the United States, 1921, p. 1003.
- ⁷¹ Джордж, Д. Л. Военные мемуары. Т. 5. М., 1935, с. 36.
- ⁷² FR, 1916, Suppl. I., 178–179.
- ⁷³ Пак там, с. 398.
- ⁷⁴ Пак там, 1917, Suppl. I., 43–47.
- ⁷⁵ Пак там, 201–203.
- ⁷⁶ Сеймур, Ч. Архив... Т. 3, с. 47.
- ⁷⁷ Пак там, т. 2, с. 142.
- ⁷⁸ FR, 1917, Suppl. I, p. 203.
- ⁷⁹ Пак там, Suppl. II, 97–98.
- ⁸⁰ Сеймур, Ч. Архив... Т. 3, с. 29.
- ⁸¹ Пак там, с. 40.
- ⁸² Temperley, H. W. V. A History... Т. 1, 169–171.
- ⁸³ Сеймур, Ч. Архив... Т. 3, с. 43.
- ⁸⁴ Джордж, Д. Л. Военные мемуары. Т. 4, с. 400.
- ⁸⁵ FR, 1917, Suppl. I, p. 138.
- ⁸⁶ Mamey, V. C. The Place of the Germany's Satellites in the Woodrow Wilson Psychological Warfare: – In: Florida Universities Studies, 1954, XIV, 78–84; Фрейд, З., Убулит. Цит. съч., с. 194.
- ⁸⁷ Сеймур, Ч. Архив... Т. 3, с. 113.
- ⁸⁸ Документы внешней политики СССР. Т. 1. М., 16–23.
- ⁸⁹ Сеймур, Ч. Архив... Т. 3, с. 198.
- ⁹⁰ История Первой мировой войны. Т. 2, 358–360.
- ⁹¹ Сеймур, Ч. Архив... Т. 3, 217–219.
- ⁹² FR, 1917, Suppl. I, 452–454.
- ⁹³ Сеймур, Ч. Архив... Т. 3, с. 197.
- ⁹⁴ Пак там, 198–201.
- ⁹⁵ Пак там, с. 226.
- ⁹⁶ Пак там, с. 223. За работата на тази комисия и въздействието ѝ върху мирната програма на Уилсън вж. Gelfand, L. Цит. съч.
- ⁹⁷ FR, 1917, Suppl. I, 15–16.
- ⁹⁸ Пак там, с. 16.
- ⁹⁹ Сеймур, Ч. Архив... Т. 3, с. 242.
- ¹⁰⁰ Гершов, З. М. Вудро Вилсън, с. 152.
- ¹⁰¹ Джордж, Д. Л. Военные мемуары. Т. 6, с. 170.
- ¹⁰² Гершов, З. М. Вудро Вилсън, с. 152.
- ¹⁰³ Сеймур, Ч. Архив... Т. 3, с. 252.
- ¹⁰⁴ Пак там, с. 254.
- ¹⁰⁵ Цит. по: Гершов, З. М. Вудро Вилсън, с. 152.
- ¹⁰⁶ Mamey, V. S. Цит. съч., с. 214.
- ¹⁰⁷ Сеймур, Ч. Архив... Т. 3, 247–248.
- ¹⁰⁸ Пак там, с. 249.
- ¹⁰⁹ Пак там, с. 250.
- ¹¹⁰ Deutschland..., Bd.3, 143–144, 150–151, 240–241.
- ¹¹¹ Сеймур, Ч. Архив... Т. 3, с. 161; за преговорите на Херън с Шипков вж. по-подробно Пантев, А., Петков. Цит. съч.; също Петков, Р. The United States and Bulgaria... .
- ¹¹² Сеймур, Ч. Архив... Т. 3, 261–262.
- ¹¹³ Temperley, H. W. V. A History... Т. 1, p. 439.

- ¹¹⁴ Сеймур, Ч. Архив... Т. 3, 265–266.
- ¹¹⁵ Пак там, 309–310.
- ¹¹⁶ Williams, T. H. Цит. съч., 185–186.
- ¹¹⁷ Джордж, Д. Л. Военные мемуары. Т. 5, 291–292.
- ¹¹⁸ Сеймур, Ч. Архив... Т. 3, с. 268.
- ¹¹⁹ FR, 1918, Suppl. I, part I, 200–203.
- ¹²⁰ Temperley, H. W. V. A History... Т. 1, р. 447.
- ¹²¹ Tumlty, J. P. Цит. съч., с. 30.
- ¹²² Джордж, Д. Л. Военные мемуары. Т. 5, 170–171.
- ¹²³ За „прогресивната ера“ вж: G a n l e y , A. C. The Progressive Movement. New York, 1964; Белявская, И. А. Цит. съч.
- ¹²⁴ За реформите на Уилсън вж. L i n k , A. S. Woodrow Wilson and the Progressive Era, 1910–1917, 25–80.
- ¹²⁵ Уткин, А. И. Цит. съч., 44–45.
- ¹²⁶ Ленин, В. И. ПСС. Т. 22, с. 192.
- ¹²⁷ Цит. по: Яковлев, Н. Н. Цит. съч., с. 32.
- ¹²⁸ Вж. Иноземцев, Н. Цит. съч., с. 143; Лан, В. И. США: От Первой до Второй мировой войны. М., 1976, с. 44; Зубок, Л. И. Очерки США. М., 1956, с. 503; Виноградов, К. Б., В. В. Сергеев. Цит. съч. № 5, с. 103; Гершов, З. М. Вудро Вильсон, с. 151.
- ¹²⁹ За него вж. Петков, П. Нови акценти..., 55–73.
- ¹³⁰ Williams, W. A. Americas „idealistischer Imperialismus“, 1900–1917. – In: Imperialismus. Duesseldorf, 1979, р. 425.
- ¹³¹ Пак там, с. 426.
- ¹³² Цит. по: Яковлев, Н. Н. Цит. съч., с. 17.
- ¹³³ Вильямс, В. Э. Трагедия американской дипломатии. М., 1960, с. 75; Imperialismus, 439–440.
- ¹³⁴ Woodrow Wilson. War and Peace Presidential Messages, Adresses and Public Papers, 1917–1924, R. S. Baker, W. E. Dodd (ed.) Т. 1. New York, 1970, 637–638.
- ¹³⁵ M o t m s e n , W. J. Imperialismustheorien. Goettingen, 1980, р., 30.
- ¹³⁶ Levin, Jr., N.G. Цит. съч., с. 36.
- ¹³⁷ Гершов, З. М. Вудро Вильсон, с. 125.
- ¹³⁸ Игнатиев, А. В. Внешняя политика Временного правительства. М., 1974, 96–99.
- ¹³⁹ Милиц, И. И. История Великого Октября. Т. 2. М., 1978, 497–498.
- ¹⁴⁰ Васюков, В. С. Внешняя политика Временного правительства. М., 1966, с. 134, 248, 348.
- ¹⁴¹ Вж. у Рид, Дж. Десет дни, които разтърсиха света. С., 1957, 327–328.
- ¹⁴² Милиц, И. И. Цит. съч. Т. 2, с. 498.
- ¹⁴³ Ленин, В. И. ПСС. Т. 32. М., 1970, с. 115, 199–200.
- ¹⁴⁴ M a n t o u x , P. Paris Peace Conference 1919. Proceedings of the Council of Four (March 24–April 18). Geneve, 1964, р. 35.
- ¹⁴⁵ Уткин, А. И. Цит. съч., с. 169.
- ¹⁴⁶ Джордж, Д. Л. Военные мемуары. Т. 5, с. 41.
- ¹⁴⁷ L a n s i n g , R. The Peace Negotiations..., р. 21.
- ¹⁴⁸ Уткин, А. И. Цит. съч., 219–220.
- ¹⁴⁹ Фрейд, З. У. Булит, Цит. съч., с. 198.
- ¹⁵⁰ T u m l t y , J. P. Цит. съч., с. 34; R o l l i n s , J r , A. B. Цит. съч., 261–263.
- ¹⁵¹ N i c o l s o n , H. Peacemaking 1919. London, 1967, р. 199.
- ¹⁵² Фрейд, З., У. Булит. Цит. съч., с. 199.
- ¹⁵³ T e m p e r l e y , H. W. V. A. History... Т. 1, 236–279.
- ¹⁵⁴ Кейнс, Дж. М. Экономические последствия Версальского договора. М.–Л., 1924, с. 18.
- ¹⁵⁵ T e m p e r l e y , H. W. V. A. History... Т. 3. 54–56.
- ¹⁵⁶ Пак там, т. 6, 434–435.
- ¹⁵⁷ FR, The Paris Peace Conference, (по-нататък FR, PPC), Washington, DC, 1942, Т. 3, р. 215.
- ¹⁵⁸ T e m p e r l e y , H. W. V. A. History... Т. 3, 111–113; Договор за мир. С., 1919, 1–19.
- ¹⁵⁹ Сеймур, Ч. А. Архив... Т. 4, 150–151, 156.

- ¹⁶⁰ Levin, Jr, G. N. Цит. съч., с. 246.
- ¹⁶¹ Сеймур, Ч. Архив... Т. 4, с. 220.
- ¹⁶² Woodrow Wilson. War and Peace... Т. 1, p. 453; Temperley, H.W.V. A. History... Т. 6, 399–402.
- ¹⁶³ Temperley, H. W. V. A. History... Т. 6, p. 401; Rollins, A.B. Цит. съч., с. 291.
- ¹⁶⁴ Woodrow Wilson. War and Peace... Т. 1, p. 453.
- ¹⁶⁵ Сеймур, Ч. Архив... Т. 4, 333–334.
- ¹⁶⁶ Гершов, З. М. Вудро Вильсон, с. 238.
- ¹⁶⁷ FR, PPC, Т. 3, 516, 528–529.
- ¹⁶⁸ Тардые, А. Мир. М., 1943, с. 105.
- ¹⁶⁹ Temperley, H. W. V. A History... Т. 2, 176–177; Прицкер, Д. П. Жорж Клемансо. М., 1983, 236–237.
- ¹⁷⁰ Temperley, H. W. V. A History... Т. 4, p. 391.
- ¹⁷¹ Mantoix, P. Цит. съч., 24–74, 151–152, 159–179.
- ¹⁷² Пак там, 151–179; What Really Happened At Paris..., 49–65.
- ¹⁷³ Пак там, 276–277.
- ¹⁷⁴ Пак там, 261–262; FR, PPC, Т. 2, 582–600.
- ¹⁷⁵ Temperley, H. W. V. A History... Т. 2, 73–91.
- ¹⁷⁶ Пак там, т. 4, 298–299; Сеймур, Ч. Архив... Т. 4, с. 340.
- ¹⁷⁷ Temperley, H. W. V. A History... Т. 5, 400–404.
- ¹⁷⁸ Пак там, т. 4, с. 306.
- ¹⁷⁹ Пак там, т. 6, с. 377.
- ¹⁸⁰ Lansing, R. Цит. съч., с. 256.
- ¹⁸¹ Temperley, H. W. V. A History... Т. 3, 186–187.
- ¹⁸² Baker, R. S. Woodrow Wilson. Life and Letters. Т. 2, p. 64.
- ¹⁸³ Джордж, Д. Л. Правда о мирных договорах. Т. 1–2. М.; т. 1, с. 18.
- ¹⁸⁴ FR, PPC. Т. 3, 648–649.
- ¹⁸⁵ Документы внешней политики СССР. Т. 1. М., 1957, 629–630.
- ¹⁸⁶ Levin, Jr, G. N. Цит. съч., с. 210.
- ¹⁸⁷ Документы внешней политики СССР. Т. 2. М., с. 58.
- ¹⁸⁸ Briggs, M. P. George D. Herron and the European Settlement. Stanford, 1932, 141–147.
- ¹⁸⁹ Levin, Jr, G. N. Цит. съч., с. 213.
- ¹⁹⁰ Документы внешней политики СССР. Т. 2, с. 95.
- ¹⁹¹ Mantoix, P. Цит. съч., с. 35.
- ¹⁹² Levin, Jr, G. N. Цит. съч., с. 218.
- ¹⁹³ Попова, Е. И. Цит. съч., с. 77.
- ¹⁹⁴ Пак там, 78–81.
- ¹⁹⁵ Levin Jr, G.N. Цит. съч., с. 253.
- ¹⁹⁶ Попова, В. И. Цит. съч., 127–129.
- ¹⁹⁷ Temperley, H. W. V. A History... Т. 6. p. 404.
- ¹⁹⁸ Пак там, с. 408.
- ¹⁹⁹ Гершов, З. М. Вудро Вильсон, с. 261.
- ²⁰⁰ Temperley, H.W.V. A History... Т. 6, p. 410.
- ²⁰¹ Гершов, З. М. Вудро Вильсон, 261–263.
- ²⁰² Temperley, H. W. V. A History... Т. 6, p. 414.
- ²⁰³ Woodrow Wilson. War and Peace... Т. 1, p. 640; Т. 2, 18–19, 70, 100, 390–392.
- ²⁰⁴ Temperley, H. W. V. A History... Т. 6, p. 412.
- ²⁰⁵ Пак там, с. 412.
- ²⁰⁶ Иноземцев, Н. Цит. съч., с. 229.
- ²⁰⁷ Sotmager, H. Documents of American History. Т. 2. New York, 1948, 341–342.
- ²⁰⁸ Гершов, З. М. Вудро Вильсон, с. 269, 271.
- ²⁰⁹ Temperley, H. W. V. A History... Т. 6, p. 417.
- ²¹⁰ Пак там, с. 416.
- ²¹¹ Woodrow Wilson. War and Peace... Т. 2, p. 455.
- ²¹² Гершов, З. М. Вудро Вильсон, с. 272.
- ²¹³ Temperley, H. W. V. A History... Т. 6, p. 421.